

Nacionalni programi u slovenskoj političkoj misli (1848-1945)

JANKO PRUNK

Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana, SFRJ

I dio

Nacionalnopolitički programi prilično su adekvatan izraz stupnja narodnoga društveno-ekonomskog, političkog i kulturnog razvitka. Jedno je s drugim organski najtešnje isprepletano i teško ih je međusobno odvajati. Ali je u naučnoj analizi, odnosno prikazu, često moguće pa i nužno neke dijelove cjeline posebno osvijetliti i tako pridonijeti boljoj slici cjeline. Slovenski nacionalnopolitički programi odnosno slovenski nacionalnopolitički program, kako bismo napokon također mogli reći, što će se vidjeti iz cijeloga daljnjeg napisa, nije bio u takvom vremenskom rasponu kao ovdje još nikada predmet historiografske rasprave. Ovaj esej želi osvjetljivanjem historijske dimenzije slovenskoga nacionalnopolitičkog programa bar malo pridonijeti jasnoći u oživljenim suvremenim važnim raspravama o slovenskom narodu, o njegovim esencijalnim i egzistencijalnim problemima, o njegovoj kulturi i njegovim perspektivama. Analizirati i pisati o nacionalnopolitičkom programu ili programima u malom narodu kao što je slovenski, koji je kao politički subjekt ušao u historiju s određenim zakašnjenjem, znači imati neprestano na umu da mali narod uvijek razmišlja o cjelini narodne problematike, zapravo o svojoj egzistenciji koja je većim, »starijim« narodima sama po sebi osigurana i o njoj ne razmišljaju.

Svoj prvi politički program mi smo Slovenci kao narod postavili u veliko proljeće narodâ godine 1848, kad je liberalno-gradanska revolucija u Austriji otpuhнула konzervativni feudalni Metternichov režim. Nepovezana s narodnom seljačkom većinom, koja se cijelo proljeće i ljeto 1848. spontano revolucionirala za ukidanje feudalnog sistema, šačica je slovenske inteligencije u Beču već potkraj ožujka 1848. postavila prve slovenske nacionalnopolitičke zahtjeve. Jednako je tako učinio u isto vrijeme u Celovcu i Matija Majer-Ziljski. Bit tih zahtjeva, koji su uskoro dobili ime Program ujedinjene Slovenije, bila je: ujedinjenje svih slovenskih teritorija, bez obzira na tadašnje historijske granice, u jednu autonomnu jedinicu (Ujedinjena Slovenija); unutar te jedinice slovenski bi jezik imao ista prava kao njemački u njemačkim pokrajinama. »Ujedi-

njena Slovenija«, koja bi uskoro stupila i u savez s Hrvatskom, bila je zamišljena u okviru Austrije, ali ipak ne bi bila uključena u Njemački savez.¹

Značenje je toga programa u njegovoj utemeljenosti na etničkom, prirodnom a ne na historijskom pravu, u njegovoj nacionalnoj pravednosti (u okviru Ujedinjene Slovenije nije se namjeravalo uključiti ni jednoga komadića zemlje koji ne bi bio etnički slovenski), i, napokon, u njegovoj orijentaciji na što bližu vezu s bratskim hrvatskim narodom. Ti elementi prvoga slovenskog političkog programa bili su ideal kojemu su se pokušavali približiti svi kasniji slovenski politički programi.²

Na žalost, program je bio izrađen u trenutku uspona evropskoga liberalnog građanstva, koje uopće nije imalo osjećaja ni za socijalnu ni za nacionalnu revolucionarnost. To je građanstvo samo rušilo konzervativnu aristokratsku elitu i samo se uspinjalo na njezino mjesto, a pri tom se umnogome samo služilo starim političkim programima kao što su legitimnost i historijsko pravo. Malim se nehistorijskim narodima u takvoj konstelaciji nije obećavalo ništa dobro. Čak revolucionarni evropski ideolozi predviđali su za male slavenske narode u Habsburškoj Monarhiji da će se morati ponijemiti u procesu političke modernizacije i industrijalizacije.

Vrlo točnu ocjenu položaja slovenskoga naroda i njegovih izgleda u revoluciji 1848. dao je već 1888. Josip Apih u svojoj knjizi: »Slovinci i 1848. godina«, kad je napisao: »Probudio se narodni osjećaj da se ide svom snagom naprijed u moćnim narodima, koji su prihvatili nove državne osnove po svom kalupu, ne vodeći računa o svojim inojezičnim sugrađanima u smislu narodne ravnopravnosti, nego u smislu najstrožega historijskog, valjda narodnom supremacijom osnaženog, prava; odmah su prinudili narode da stanu upravo na isto stajalište, i zahtijevali da se osnuje država prema liberalnom načelu na osnovi narodne ravnopravnosti: dok narodna skupina nije slobodna, u narodnim poslovima samostalna, dotle nije ostvareno načelo slobode ni za pojedinca.«³

Svoja narodna prava slovenski je narod mogao izvojevati samo silom. Tada takve organizirane vojne sile, kao što su imali Hrvati ili Srbi u Vojnoj krajini, Slovinci nisu imali. Historijski se čini malo vjerojatnim da bi se spontana socijalna revolucionarnost kmetske seljačke mase mogla usmjeriti na narodnorevolucionarne ciljeve, čak ako bi to slovenski vođe iz maloga sloja građanstva i inteligencije uistinu pokušali. Takve ocjene, koje su stoljećima kasnije napisali slovenski revolucionarni ideolozi, izrađene su na potpuno drukčijim historijskim iskustvima. Tako je slovenskim

¹ Josip Apih, *Slovinci in 1848. leto*, Ljubljana 1888 (dalje cit.: Apih); Fran Zwitter, *Slovenski politični preporod XIX. stoletja v okviru evropske nacionalne problematike*, *Zgodovinski časopis*, XVIII/1964, str. 75—148; Janko Pleterški, *Die Slowenen in Habsburgermonarchie 1848—1918*, III/2, *Die Völker des Reiches*, Wien 1980, str. 801—838. Prijevod: *Slovinci (1848—1918) v študije o slovenski zgodovini in narodnostnem vprašanju* (dalje cit.: Pleterški, *Slovinci, 1848—1918*), Maribor 1981, str. 239—264; Jera Vodušek-Starič, *Program Zedinjene Slovenije in leto 1848*, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXV/1985, str. 3—29.

² Zwitter, *Slovenski politični preporod XIX. stoletja*; Pleterški, *Slovinci (1848—1918)*.

³ Apih, str. 64.

narodnim vođama preostalo samo političko agitacijsko djelovanje: tim narodnim najradikalnijim i demokratskim vođama (pravnik prof. dr Josip Kranjec iz gradačke Slovenije) i još nekim — agitacija protiv izbora u frankfurtski parlament i protiv uključivanja Slovenaca u Njemačku. U toj probuđenoj slovenskoj političkoj svijesti Kranjec je napisao i misao koja nije austroslavenska, nego bezuvjetno odbija vjernost Slovenaca Austriji: »Ali ako njemački brat (u Austriji) zahtijeva da se vrati tamo odakle je rodom, a Slaven mu je tuđinac, mi ga ne zadržavamo. Neka se odseli od nas iza granice određene na etničkoj osnovi.« Nakon poraza njemačkih nacionalnih demokrata u listopadu u Beču oni su u ustavnim nacrtima kromeričkog parlamenta bili spremni urediti Austriju na federativnoj narodnoj osnovi, pri čemu su među pet federalnih jedinica predviđali i slovensku. Slovenski poslanici Kranjec i Kavčič poduprli su taj prijedlog, zapravo jedini iz njemačkih krugova do kraja Monarhije koji je Slovincima nudio federalnu jedinicu.⁴ Taj je prijedlog potakao Petra Kozlera da radi određivanja granica slovenske jedinice napiše brošuru o tome.^{4a}

Izrada geografske karte koja se oslanjala na čuvanu Czoerningovu statistiku i na provjeravanje na terenu otežala se do u vrijeme Bachova apsolutizma godine 1853, i Kozler je zbog toga što je crtao pokrajinu koja u državi nije postojala bio sudski proganjen za krivično djelo. Slovenski je program godine 1848. ostao daleko od realizacije. S općim raspletom položaja u državi Slovincima je bila priznata samo njihova etnička individualnost, ime i cjelovitost.⁵ »Isto je tako u vezi s općim raspletom: s oslobodenjem zemlje od nameta i ukidanjem monopola plemstva na sudjelovanje u političkom sistemu stvorena je mogućnost za ulazak slovenskog naroda (naroda bez viših socijalnih klasa) u politički život. Zbog toga je godina 1848/49. jedna od najznačajnijih prekretnica u slovenskoj historiji.«⁶

Jednom rođen i u revolucionarnoj godini populariziran slovenski politički program više se nije dao ukloniti sa svijeta. Apsolutistički austrijski režim inače je za desetljeće zakočio njegovo širenje. Ali su s obnovom ustavnosti Slovenci ponovo počeli raspravljati o njemu. U snažnom narodnom seljačkom pokretu — pokretu javnih političkih zborova — potkraj šezdesetih godina narodni su vođe, u prvom redu liberalni mladoslovinci, ponovo istakli na svojoj zastavi program Ujedinjene Slovenije. Taj puta su se za nj već bile izjasnile široke slovenske mase. Na plakatu Društva za obranu narodnih prava Slovenije 17. svibnja 1869, koji je pozivao na politički javni zbor u Vižmarje, bilo je napisano da će se na zboru govoriti o »sredstvima koja su prijeko potrebna da se očuva i ojača slovenska narodnost«. Ta su sredstva: ujedinjenje svih Slovenaca zakonskim putem u jednu krunovinu s pokrajinskim saborom u Ljubljani; uvođenje slovenskog jezika u škole i urede; osnivanje sve-

⁴ *Zwitter*, Slovenski politični preporod XIX. stoljeća, str. 109—140; *Pleterski*, Slovenci (1848—1918), str. 241.

^{4a} *Peter Kozler*, Das Program der Linken des österreichischen Reichstages: mit Rücksicht auf Slowenisch und Italienisch-Osterreich. Wien 1849.

⁵ *Pleterski*, Slovenci (1848—1918), str. 240.

⁶ *Bogo Grafenauer*, Slovenci (zgodovina), Enciklopedija Jugoslavije, sv. 7, Zagreb 1968, str. 250.

učilišta u Ljubljani.⁷ Jedan od mladoslovenskih vođa, Valentin Zarnik, tada je napisao da je slovenski narod postao politički faktor. U pokretu javnih političkih zborova slovenski je narod za svoj program već nastupao jedinstveno, i seljačke mase i mali sloj slovenskog građanstva. Tada još ni politički nije bio podvojen. O realizaciji programa govorilo se samo načelno, isticao se zakonski put, a to je put izborne borbe, parlamentarne akcije i peticija na vladu i režim. To su započeli političari i kulturni radnici: neke granice između njih zapravo i ne bismo mogli povući. Svakodnevno su stizali zahtjevi za Ujedinjenu Sloveniju na osnovi prirodnoga narodnog prava, ali i zahtjevi koji su, vodeći računa o državopolitičkoj stvarnosti, pokušavali naći kompromis između etničkog načela i tadašnjih historijskih pokrajina. Takvi su prijedlozi pojedinačno značili razvodnjavanje programa Ujedinjene Slovenije i nisu dobili potpore u narodu.

Uvođenje izbornog prava za seljake samo ih je uvuklo u politički pokret u Sloveniji.

U posljednjoj godini svojega uspona pokret političkih javnih zborova odredio je također svoj odnos prema vezi s južnoslovenskim narodima. Do toga je došlo na jugoslavenskom kongresu u Ljubljani 1—3. prosinca 1870, koemu su prisustvovali slovenski i hrvatski političari i vojvodanski Srbin Laza Kostić. Kongres je prihvatio izjavu u kojoj je rečeno da je jedinstvo Južnih Slavena ostalo »kroz sve vjekove svjetskih događaja neprestano živo u narodnom osjećaju i pojavljuje se, suprotno ostalim narodima, u jedinstvu jezika«, da Slovenci, Hrvati i Srbi, koji žive u granicama Habsburške Monarhije, osjećaju i dan-danas jednake narodne potrebe, da zbog toga udružuju »sve svoje moralne i materijalne snage i žele ih upotrijebiti za svoje jedinstvo na književnom, privrednom i političkom polju«. Po težnjama koje su izražene u programu kongresu pripada značajno mjesto u našoj historiji. Njime je bilo rečeno da jugoslavenski narodi u slučaju većih političkih promjena, npr. raspada Habsburške Monarhije, žele živjeti zajedno.⁸ Isticanje kulturnog i jezičnog jedinstva potjecalo je samo iz nastojanja da se tim problemima ne zamrsi kovanje političkog jedinstva u borbi protiv Nijemstva koje je nastupalo. Uz to je svim slovenskim političarima i kulturnim radnicima, kao i vodama Hrvatske narodne stranke, inicijatorima skupa, bilo jasno da je Slovenstvo narodna individualnost koja u jugoslavenskoj političkoj jedinici mora biti ravnopravno zastupljena i očuvana. Takav kompromis pristajanja na kulturno i jezično jedinstvo radi što čvršćeg političkog savezništva odnosno jedinstva jugoslavenskih naroda prihvaćale su različite političke struje i pojedinci među Slovincima još dvaput: prvo u novoujedinjenskom valu u prvom desetljeću dvadesetog stoljeća radi kovanja različitih savezništava s Hrvatima, a drugi put su na unitarizam u staroj Jugoslaviji pristajali slovenski liberali u svojoj borbi sa slovenskim klerikalcima. U pogledu konkretnih političkih rješenja program ljubljanskog kongresa bio je nejasan, i zbog nesloženosti i zbog straha od krivičnog

⁷ Arhiv Socialistične Republike Slovenije. Fond: Deželno predsedstvo Kranjske, 1869, spis 598.

⁸ *Vasilij Melik*, Slovensko narodno gibanje za časa taborov. *Zgodovinski časopis*, 1969, str. 77—82; cit.: *Zgodovina Slovencev*, Cankarjeva založba, Ljubljana 1979, str. 495.

gonjenja. Protiv kongresa i njegova programa istupio je politički vođa vojvodanskih Srba Svetozar Miletić. U svojim istupima u *Zastavi* zastupao je mišljenje da slovensko pitanje ne treba povezivati s borbom Srba i Hrvata, jer bi takvo povezivanje samo otežavalo tu borbu. Ujedinjena Njemačka, koja bi razbila Austro-Ugarsku, po njegovu se mišljenju nikada ne bi htjela odreći čeških i slovenskih pokrajina s Trstom. Miletić doslovno kaže: »Međutim, držimo se dosadanjeg programa, pravca i puta, ne ukrštavajmo ga i ne otežavajmo ga novim zapletom pitanja. Za sada je dosta posla i muke da Srbi i Hrvati brane svoju postojbinu u ovoj monarhiji od tuđinske navale, da se njihove pokrajine ujedine i da dostojni položaj zauzmu, a Slovenci da od svoje strane staraju se da se u sastavu austro-slavenkih zemalja ujedine, u jednu grupu spoje, da u tome jedno drugo potpomažu i za buduću svezu spreme.«⁹ Na takvo Miletićevo stajalište Slovenci nisu ostali ravnodušni; pokušali su ga opovrći odnosno uvjeriti ga u suprotno. Miletiću je najbolje odgovorio Josip Jurčič, vjerojatno tada najbistrija glava među Slovencima, bar kako se čini iz lucidnosti njegova napisa. U članku u *Slovenskom narodu*, 15. prosinca 1870, Jurčič konstatira da Miletić nas Slovence isključuje iz jugoslaventva i Hrvatima sugerira neka Slovence prepuste Nijemcima, jer su njihovi interesi drukčiji. Što se tiče odnosa južnoslavenskog pitanja prema Austriji Jurčič je napisao ovo: »Mi ne smijemo pisati o južnoslavenskom pitanju bez veze s austrijskim pitanjem.« U tom pogledu samo upozorava Miletića da sada stvarno živimo u Austriji i da ćemo možda u njoj živjeti duže nego što mislimo. »Slovenci nemaju ni mogućnosti ni snage da očuvaju Austriju ako je drugi faktori ne budu željeli ili mogli očuvati. Ali je sigurno da austrijsko pitanje nije identično sa slovenskim.« Jurčičev je glavni naglasak u rečenici: »Ako dođe do propasti Austrije, nas to mora naći pripravnim. Naš narod i svijet, a i naši protivnici, moraju vidjeti kamo želimo i što zahtijevamo. Sada moramo raditi za ujedinjenje Slovenaca, za savez s Hrvatima, za širenje i učvršćenje te ideje u narodu. Kad će biti moguće realizirati te ideje i hoće li to biti moguće u Monarhiji ili rješanjem istočnog pitanja, ne odlučujemo mi, o tome će odlučiti budućnost.«¹⁰

Nova je etapa u osmišljavanju slovenskoga nacionalnopolitičkog programa razdoblje političke diferencijacije u Sloveniji od početka devedesetih godina 19. stoljeća. Najvažniji ideološki implus za političku diferencijaciju, naročito u građanskom taboru, dao je već na sredini osamdesetih godina gorički profesor teologije i kasnije biskup na otoku Krku Anton Mahnič. S nizom članaka »Dvanaest večeri« u *Slovincu* 1884. upustio se u slovenske kulturne, a nekoliko godina kasnije i u političke prilike. Njegovi umjetnički i književni nazori, za koje je kao jedini kriterij imao vjeru i katolički moral, nisu ostavili trajnijih tragova. Ali je bilo drukčije s njegovim političkim idejama. One su odmah imale trajniji i sudbonosniji utjecaj u slovenskome katoličkom političkom taboru. Osuđivao je liberalizam, čak i katolički; zahtijevao je da katolička vjerska načela budu putokaz u svem javnom i političkom životu. Pozivao je na raz-

⁹ Janko Pleterski, Nacija, Jugoslavija, revolucija, *Komunist*, Beograd 1985, str. 68.

¹⁰ *Slovenski narod*, 15. prosinac 1970, cit. po J. Pleterski, Nacija, Jugoslavija, revolucija, str. 71.

dva janje mišljenja prema načelima. Nasuprot prirodnom pravu postavio je kao jedino valjano božje pravo. Bio je protivnik načela »apsolutne narodnosti«, odnosno narodne suverenosti, kakva su se bila oblikovala u francuskoj revoluciji. Takvo je gledanje držao poganskim.¹¹ Vjeru, tj. ideološku normu, postavio je iznad narodnosti. Po tome je bio začetnik onoga sudbonosnog gledanja na život, gledanja koje se u većini idejnih i političkih pokreta među Slovencima ukorijenilo tvrdokorno kao u malo kojem narodu i jedna je od kobnih negativnih osobina koje ometaju slobodan demokratski narodni razvoj. Za njega je narod bio božja tvorevina, obavezan zbog toga bogu služiti i spoznavati ga. Jer su narodi i jezici božja tvorevina, smijemo je čak i moramo voljeti, i u svojem se jeziku izobrazavati i napredovati. Kao austrijski legitimist i pristalica historijskog prava bio je protiv zahtjeva Ujedinjene Slovenije utemeljene na prirodnom pravu. To njegovo posljednje stajalište nije se moglo dugo održati ni u slovenskom katoličkom taboru.¹² U razmišljanju o slovenskom nacionalnom programu potkraj osamdesetih i u devedesetim godinama glavnu je ulogu igrala liberalna odnosno narodna napredna stranka kako se sama nazivala. Njezino je razmišljanje bilo duboko prožeto idejama panslavizma i rusofilstva, poznatim u mladočeha, koji su bili uzor slovenskim liberalima. Raspravljajući o narodnom programu i zahtjevima o Ujedinjenoj Sloveniji slovenski su liberali upotrebljavali kao svoje oružje protiv konkurentne katoličko-klerikalne stranke i protiv socijaldemokrata, koji su im postajali sve neugodniji takmac na socijalnom i političkom planu. U to vrijeme ni klerikalci ni socijaldemokrati nisu imali izgrađen nacionalni program, ali su i jedni i drugi bili protiv nacionalnog tlačenja i za ravnopravnost.

Slovenskim je liberalima »snažno slovenstvo, što crpi svoju snagu iz vječno svježega, nepobjedivog slavenstva«, kao što je 1. travnja 1893. napisao *Slovenski narod*, bilo bit njihove političke misli.¹³

Liberali su se oduševljavali Rusijom, samostalnošću Srbije i bili u političkim vezama s mladočesima i liberalnim strujama u Hrvata oko Strossmayera. Propagirali su slavensku uzajamnost, upoznavali slovensku javnost sa životom ostalih slavenskih naroda, ali nisu izgradili konkretan politički program i metodu za njegovo ostvarenje. Takva narodnopolitička usmjerenost i propaganda Liberalne stranke morala je izazvati i druga dva politička tabora u Sloveniji da izgrade svoje nacionalne programe i pobiju prigovore da su protunarodni. Tako su slovenski socijaldemokrati na osnivačkom kongresu Jugoslovanske socijalno demokratske stranke, 15. i 16. kolovoza 1896, u rezoluciji o nacionalnom pitanju izjavili: »Radnom je narodu potrebno poboljšanje njegova položaja, jer je bijeda jednaka u svim jugoslavenskim pokrajinama. Nasuprot svađi građanskih slojeva u jugoslavenskim pokrajinama jugoslavenski proletarijat postavlja ljubav i bratstvo svih jugoslavenskih naroda i pridružuje se zaključku londonskog kongresa Druge internacionale 1896. koji zahtijeva

¹¹ Zgodovina Slovencev, CZ, Ljubljana 1971, str. 516.

¹² Isto, str. 516—517.

¹³ *Vasilij Melik*, Ivan Hribar in njegovi spomini, v Ivan Hribar, Moji spomini II, Ljubljana 1984, str. 638.

potpuno pravo vlastitog odlučivanja za sve narode i simpatizira s radnicima svih zemalja. Kongres također odlučno protestira protiv prigovora protivnika da socijalna demokracija tobože izdaje svoju narodnost, i izjavljuje jednom zauvijek da socijalna demokracija nije ni anacionalna ni antinacionalna, nego je internacionalna.¹⁴

Slovenski su socijalni demokrati u narednim godinama već živo raspravljali o nacionalnom pitanju, a njihov vođa Etbin Kristan razvio je slično Karlu Renneru, kako se čini, potpuno utopijski princip personalne autonomije, koji je do prvoga svjetskog rata imao određeni utjecaj. Potkraj rujna 1899. zajednički je kongres svih socijaldemokratskih stranaka Austrije u Brnu prihvatio nov nacionalni program. Program je zahtijevao da se Austrija preobrazu u nacionalni demokratski savez, a umjesto historijskih pokrajina da se osnuju teritorijalne nacionalne jedinice koje će biti razgraničene prema etničkim granicama i autonomno upravljati svim nacionalnim poslovima. Uz nedostatke toga programa, koji je nacionalnim poslovima smatrao prije svega kulturna pitanja, brnski je program postao i ostao nacionalni program slovenske socijalne demokracije u biti do kraja Habsburške Monarhije.¹⁵ Program se poklapao s idejom o Ujedinjenoj Sloveniji na osnovi prirodnoga etničkog prava. Vjerojatno je to bilo ono što je potaklo Ivana Cankara da uz dvoumljenje i rezervu, koju je imao prema tom programu i prema politici socijalne demokracije, godine 1907. izjavi kako od svih slovenskih političkih stranaka ona ima ipak najbolji program, doslovce: »jedina stranka koja zahtijeva Ujedinjenu Sloveniju«.

U slovenskom katoličkom taboru došlo je u gledanju na nacionalnu problematiku i orijentaciju do bitne promjene u godinama 1897/98. Prilikom Badenijevih jezičkih naredbi 1897. pokazalo se da ni njemački kršćanski socijalisti, na savezništvu s kojima je Slovenska katolička stranka gradila svoju politiku, nisu bili spremni ni u čemu bitnom zadovoljiti narodne zahtjeve Čeha i Slovenaca. U takvom položaju Slovenka se katolička stranka počela približavati hrvatskim pravašima. Trojica prvaka Slovenske katoličke narodne stranke: Krek, Kalan i Brejc prisustvovali su 13. i 14. listopada 1898. zboru Hrvatske stranke prava (domovinaši) u Sušaku i ondje izjavili da Slovenci smatraju ideje pravaške stranke svojima. *Slovenec* je na to 15. listopada u svojem glavnom komentaru napisao da »od programa hrvatskoga državnog prava očekuju rješenje i Slovenci, jer hrvatsko državno pravo dokazuje: 1. da je hrvatska kraljevina slobodna, samostalna, potpuno autonomna država, i 2. da Hrvatskoj pravno pripadaju i pokrajine koje nastanjuju Slovenci«.¹⁶

U slovenskom političkom životu ta je izjava pobudila velike simpatije, samo su kranjski liberali, koji su i sami koketirali s idejom hrvatskoga državnog prava i s opozicijskim strankama u Zagrebu, izrazili skepsu,

¹⁴ Franc Rozman, Odnos Jugoslavanske socialnodemokratske stranke do nacionalnoga vprašanja (dalje Rozman, Odnos JSDS do nacionalnoga vprašanja). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII/1982, str. 10—11.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Janko Prunk, Slovensko-hrvaški odnosi 1914—1918 in jugoslavansko zedinjenje (dalje cit.: Prunk, Slovensko-hrvaški odnosi), *Zgodovinski časopis*, 33/1979, str. 586—587.

da se tobože klerikalci neće držati svoje izjave i prave suradnje. Ali kako je izjavu pozdravio i zagrebački *Obzor*, slovenski su liberali došli u škripac.

Klerikalna je stranka odlučno prihvatila novu orijentaciju. Klerikalni tjednik *Slovenski gospodar* napisao je da se sada, kad je slovenski narod gurnut na rub propasti, u njemu utjelovila odlučna ideja, ideja ujedinjenja Jugoslavena (isto). Klerikalna stranka u novoj orijentaciji nije gledala samo simpatije za hrvatsko državno pravo, nego zapravo neku jugoslavensku orijentaciju. Naravno da je jugoslavensko rješenje slovenskoga nacionalnog pitanja Klerikalna stranka kao i sve drugo gledala sve do Majske deklaracije 1917. u okviru Habsburške Monarhije. Tako je na primjer jedan od sudionika sastanka u Sušaku, Andrej Kalan, izjavio da je već odavno bila potrebna tješnja suradnja Hrvata i Slovenaca, sa svrhom da se na jugu Austrije osnuje jaka organizacija jugoslavenskih naroda koja će biti nesavladiv grudobran države i prava jugoslavenskih naroda.¹⁷

Klerikalci su taj sušački nacionalni program ponovili i na Drugom slovenskom katoličkom zboru godine 1900.¹⁸

Politički događaji u Hrvatskoj i u drugim jugoslavenskim pokrajinama godine 1905. izazvali su snažan odjek u Sloveniji. Došlo je do manifestacija koje su izražavale solidarnost s novim političkim pokretom u Hrvatskoj i do isticanja potrebe suradnje sa Srbima i Hrvatima. Međutim, poslije Riječke i Zadarske rezolucije u Sloveniji je nastupilo veliko razočaranje politikom »novoga kursa«, jer su Slovenci imali dojam da ih politika »novoga kursa«, kakvu je vodila Hrvatsko-srpska koalicija, žrtvuje svojoj subdualističkoj politici i Italiji.¹⁹ Kao rezultat polemike protiv nekih hrvatskih političara (Trumbića, Milića, Tresić-Pavičića), koji su radi kompromisa s Italijom bili spremni žrtvovati Trst, dijelove Slovenskog primorja i Istre, tadašnji je lijevi liberal Henrik Tuma napisao 1907. godine knjigu »Jugoslavenska ideja i Slovenci«, u kojoj se oštro suprotstavio povezivanju s Italijom, jer da je ona najgori neprijatelj Slovenaca i Hrvata — što je bila dalekovidna ocjena.²⁰

Politika »novoga kursa« slovenske je liberale, koji su se povezali s liberalnom Hrvatsko-srpskom koalicijom, gurnula u slijepu ulicu: izgubili su inicijativu i primat pri povezivanju s Hrvatima radi rješavanja slovenskoga nacionalnog pitanja. Tu je situaciju vrlo adekvatno ocijenio Ivan Cankar u svojem predavanju »Slovenci i Jugoslaveni«, 12. travnja 1913, kad je rekao: »Narodna — napredna stranka ima oduvijek uske veze s Hrvatsko-srpskom koalicijom, ali su te veze većim dijelom samo novinarske.«²¹

¹⁷ Isto.

¹⁸ Poročilo o II. slovenskem katoliškem shodu leta 1900 v Ljubljani, Ljubljana 1901, str. 71.

¹⁹ Janko Pleterski, Politika »Novega kursa«, Jadranski kompromis in Slovenci (dalje cit.: Pleterski, Politika »Novega kursa«), *Jugoslovenski istorijski časopis*, 3—4, 1975, str. 48—88.

²⁰ Isto, str. 81.

²¹ Istorijski arhiv KPJ, V, Beograd 1951, str. 260.

Aneksija Bosne i Hercegovine godine 1908. izazvala je nova razmišljanja o slovenskom nacionalnom programu i njegovo osmišljavanje. Sve su slovenske stranke isticale orijentaciju na najtješnju suradnju sa Srbima i Hrvatima u Monarhiji, ali svaka sa sebi sličnim strankama bratskih naroda. Svaka je od stranaka modificirala svoj program ovisno o svojoj idejnoj usmjerenosti i svojoj političkoj tradiciji. Zajedničko je svima bilo isticanje narodne i kulturne srodnosti jugoslavenskih naroda, koja mora prije ili kasnije dovesti do političkog udruživanja, dakako na osnovi njihova koncepta i pod njihovim vodstvom. Dio slovenskih političkih vođa i kulturnih radnika svih triju političkih tabora bio je spreman, vjerojatno zbog velikohrvatskih ili integralnojugoslavenskih koncepcija u Hrvata, kulturno se i etnički što bolje stopiti s Hrvatima, misleći da će tako biti ostvareno snažnije političko jedinstvo.²²

U tom je novoilirstvu prednjačio liberal Fran Ilešič, predsjednik Slovenske matice, ali u tome nisu za njim zaostajali ni socijalistički i klerikalni ideolozi. Tako se za kulturno jedinstvo svih Jugoslavena pod utjecajem Etbina Kristana i Hrvata Jurja Demetrovića izjasnila konferencija jugoslavenskih socijalističkih stranaka u studenom 1909. u Tivoliju u Ljubljani, u poznatoj Tivoljskoj rezoluciji, u kojoj se utopijski založila za ostvarenje jugoslavenske državne jedinice, koju će sam po sebi donijeti socijalizam.²³

O prihvaćanju hrvatskoga kao znanstvenog jezika i o postupnom približavanju slovenskog jezika hrvatskome pisao je najugledniji katolički filozof i ideolog Aleš Ušeničnik.²⁴

Teško bismo utvrdili koliki se dio slovenskog naroda odnosno njegova vodstva opredijelio za novoilirizam. Kao što je poznato, novoilirstvo je imalo i prilično protivnika, koji su se zalagali za očuvanje slovenske narodne individualnosti, iako su bili za što tješnji politički savez s Hrvatima. Takav je npr. bio ljubljanski biskup Jeglič, koji je svoje bojazni od velikohrvatskog nacionalizma povjerio svome dnevniku.²⁵ Slovenski mladoliberali u svojoj su reviji *Veda v Gorici* organizirali produbljenu široku anketu o odnosima između Slovenaca i Hrvata. U anketi je sudjelovao pretežan broj političkih i kulturnih radnika iz Slovenije i neki iz ostalih jugoslavenskih pokrajina. Ta je anketa s malobrojnim izuzecima potvrdila slovensku narodnu individualnost i njezinu perspektivu razvoja u savezu s ostalim jugoslavenskim narodima.²⁶

S integralnojugoslavenskim stajalištima, naročito u svojoj Socijaldemokratskoj stranci, odlučno je obračunala grupa intelektualaca masarykovaca, a lucidno je polemizirao i najveći slovenski književnik Ivan Cankar koji je u svojem predavanju »Slovinci i Jugoslaveni« izjavio: »Neko jugoslavensko pitanje u kulturnom ili potpuno jezičkom smislu uopće ne

²² Janko Prunk, Slovenačko-hrvatski odnosi i jugoslovensko ujedinjenje 1914—1918 (dalje cit. J. Prunk, Slovenačko-hrvatski odnosi). Stvaranje jugoslovenske države 1918, Beograd 1983, str. 273.

²³ Lojze Ude, Slovinci in jugoslovanska ideja v letih 1903—1914. Slovinci in jugoslovanska skupnost, Maribor 1972, str. 44—45.

²⁴ Isto, str. 54.

²⁵ Janko Prunk, Škof Jeglič — politik. *Kronika*, 1971, br. 1, str. 36.

²⁶ L. Ude, Slovinci in jugoslovanska skupnost, str. 63—69.

postoji. Možda je nekada postojalo, ali je tada bilo riješeno tako da se jugoslavensko pleme rascijepilo u četiri naroda sa četiri potpuno samostalna kulturna života.« Za Cankara je jugoslavenski problem bio samo politički i morao se riješiti politički: »Ako ta četiri naroda misle da su srodna i da bi najlakše i najbolje živjeli ako bi bili ujedinjeni, neka bude po njihovoj želji, neka sebi u ime božje izgrade saveznu jugoslavensku republiku.«²⁷

U povodu aneksije Bosne i Hercegovine Slovenska je klerikalna stranka u Kranjskom pokrajinskom saboru 6. siječnja 1909. predložila državno-pravnu izjavu, koju su poduprli i slovenski liberali. Izjava glasi: »Pokrajinski sabor pozdravlja aneksiju Bosne i Hercegovine s očitom nadom da je izvršen prvi korak k udruženju svih južnih Slavena naše Monarhije u državno-pravni samostalan organizam pod žezlom habsburške dinastije.«^{27a}

Stranka, koja je sve više preuzimala vodstvo u narodnoj politici, počinjala se od tada sve više zagrijevati za trijalizam, iako iz potpuno drukčijih pobuda nego njegovi inicijatori austrijski kršćanski socijalisti i krug nadvojvode Ferdinanda, koji su trijalističkom (hrvatskom) jedinstvom, iz koje su isključivali slovenske pokrajine, željeli oslabiti Mađare i učvrstiti jedinstvo Habsburške Monarhije. Ali u trijalizmu u Slovenaca osnovno je upravo to da u njemu gledaju političku formulu koja bi zajamčila uključenje Slovenaca u južnoslavensku formaciju u Monarhiji. Ta slovenska trijalistička politika neprestano dokazuje na osnovi narodnoga i s pomoću historijskog načela — hrvatskoga državnog prava — pripadnost Slovenaca i nužnost njihova državno-pravnog i političkog ujedinjenja s Hrvatima i Srbima. Trijalizam u Sloveniji zapravo znači oblik jugoslavenskog pokreta prilagođenog idejnim i političkim okvirima klerikalnog tabora. Sama riječ za slovensku upotrebu već se ni tada nije činila naročito prikladnom i nije se prihvaćala, a upotrebljavala se prije svega u inozemnim nastupima; kod kuće se govorilo naprosto o hrvatsko-slovenskoj i općenito jugoslavenskoj zajednici.²⁸

»Svi znamo«, piše Koroščeva *Straža* u novogodišnjem broju godine 1913, »kakav sadržaj ima riječ trijalizam, i mi iz vlastite pobude ne upotrebljavamo taj izraz koji je iznađen samo u svrhu da druge slavenske austrijske političare odbije od federalističke ideje koja je u njemu izražena [. . .] Na dnevnom je redu danas austrougarsko jugoslavensko pitanje [. . .].«²⁹

Slovensku trijalističku spomenicu poslao je Franji Ferdinandu dr Ivan Šušterčič godine 1909, a drugu trijalističku spomenicu (u biti Šušterčičev tiskani govor u bečkom parlamentu u studenom 1911) prijestolonasljedniku je poslao ljubljanski biskup Jeglič u prosincu 1911.³⁰ Točno utvrđivanje i najveća javna manifestacija trijalističkog programa bio je veliki hrvatsko-slovenski skup 20. listopada 1912. u Ljubljani, koji su organizirale Slovenska ljudska stranka i hrvatska Svepravaška organizacija. Na

²⁷ Ivan Cankar, *Slovenski in Jugoslovani*. Izbrana dela X, Ljubljana 1954, str. 398.

^{27a} *Slovenec*, 7. siječnja 1909.

²⁸ Janko Pleterški, *Trijalizam pri Slovencih in jugoslovansko zedinjenje*. *Zgodovinski časopis*, XXII/1968, br. 3—4, str. 169.

²⁹ Isto.

³⁰ J. Prunk, *Škof Jeglič — politik*, str. 38.

skupu je donesena rezolucija da Slovenska ljudska stranka prihvaća program Stranke prava. Istaknuto je jedinstvo i pravo na slobodni razvoj »hrvatsko-slovenskoga naroda« u okviru Habsburške Monarhije. Naglašeno je uvjerenje o značenju hrvatsko-slovenskih pokrajina za položaj Monarhije i zahtijevalo se da se Monarhija sjeti svojih obveza prema hrvatskoslovenskom narodu.³¹

Program pokazuje karakteristike političkog mišljenja vodećih dijelova slovenskog i hrvatskog građanstva koje je živjelo u iluziji o mogućnosti rješenja nacionalnog pitanja demokratskim putem, sporazumno s vladajućim elitama Monarhije. U njih, na žalost, ne zapažamo misli i želje za akciju, o tome da svoja narodna prava treba uzeti, izvojevati i silom, kao što su to nekad npr. učinili Mađari. Balkanski ratovi i pobjede balkanskih država nad Turcima izazvali su u Sloveniji plimu jugoslavenskog osjećaja, i listovi svih stranaka osuđivali su austrougarski pritisak na Srbiju naročito što se tiče albanskog pitanja. Oduševljenje za jugoslavensku braću, za povezivanje s njima, najljepše je izrazio Ivan Cankar kad je rekao: »Ako tko do sada nije znao, morao je sada spoznati da nismo samo Slovenci, ali još manje samo Austrijanci, nego da smo član velike obitelji koja obitava od Julijskih Alpa do Egejskog mora. Kad je pukla prva puška, oglasio se njezin odjek u našem posljednjem zabitnom selu [. . .] I u svima se nama probudilo nešto što je vrlo slično čežnji utamničenika. Probudilo se u nama još nešto drugo, značajnije i dragocjenije — iskra one moći, samosvijesti i životne snage koja je bila uzela maha na jugu, buknula je i na slovenskom tlu.«³²

Iz tako probuđenog osjećaja rodio se narodnorevolucionarni omladinski pokret Preporod, koji se naročito raširio među slovenskom studentskom i osobito đačkom omladinom. Preporodovci su uspostavili čvrste veze sa sličnim pokretima u Hrvatskoj i s Mladom Bosnom i zahtijevali razbijanje Habsburške Monarhije i ujedinjenje svih jugoslavenskih naroda u samostalnu državu. Taj je program bio izrijeком izražen u uvodniku časopisa *Preporod*, 1. lipnja 1913, s naslovom »Jugoslavenska nacionalna ideja«.³³

S izbijanjem prvoga svjetskog rata počela je u Sloveniji nova historijska dijalektika. Pod pritiskom vojnog režima bio je normalan politički život paraliziran. Nad sudbinom slovenskog naroda skupljali su se teški oblaci. Londonski pakt i ulazak Italije u rat slovensku su politiku doveli u najgori škripac. Svako se antantofilstvo zbog talijanskih aspiracija na velike dijelove slovenskog teritorija činilo slovenskoj politici nemogućim. Ali ona nije mogla podupirati ni pobjede centralnih sila, jer su njemačke stranke u Austriji u svojim zahtjevima tražile preobražaj austrijske polovice države u njemačku državu, što je za Slovence značilo narodnu smrt.

U takvim se okolnostima slovenska politika, prije svega politika njezine glavne stranke SLS, ponovo intenzivnije okretala Hrvatima, naročito

³¹ *Slovenec*, 21. listopada 1912.

³² *Ivan Cankar, Slovenci in Jugoslovani*, str. 399.

³³ Arhiv Socijalistične Republike Slovenije, Fond državno pravdnništvo, fasc. 21: cenzurni izvod *Preporoda*, 1. junija 1913.

Starčevićevoj stranci prava. Voda demokratskoga projugoslavenskog krila SLS Janez Evangelist Krek demonstrativno je prisustvovao sjednicama Hrvatskog sabora. Saborsko zasjedanje od 14. lipnja do 6. srpnja 1915. Starčevićeva je stranka iskoristila za proturežimsku demonstraciju. Zahtijevala je da se odmah još u vrijeme rata riješi nacionalno pitanje ujedinjenja Hrvata i Slovenaca u jedinstvenu hrvatsku državu.³⁴ Takvu su pravašku izjavu pripisivali Krekovu utjecaju, što nigdje nije dokazano. Ljubljanski je biskup Jeglič uostalom u svom dnevniku 15. srpnja 1915. zapisao: »Krek je otišao u Zagreb, u vrijeme zasjedanja Sabora, gdje je podbunio određenu stranku na krajnji otpor; govori te stranke (starčevićanaca, nap. J. P.) i Radića bili su prilično prevratnički. Krek je bio na galeriji i pojavio se pred Hrvatima.«³⁵

Nov položaj u Monarhiji nastao je smrću cara Franje Josipa potkraj godine 1916. i Wilsonovim uvjetima za mir s centralnim silama, koje je predložio 22. siječnja 1917. Starčevićeva je stranka na zasjedanju Sabora 1. veljače 1917. predložila adresu na novoga cara Karla, u kojoj je govorila i u ime Slovenaca. Kudila je nacionalno ugnjetavanje Slovenaca i Hrvata u Monarhiji i zahtijevala njihovo državnopravno ujedinjenje. Isticala je da je borba protiv dualizma i za ujedinjenje jednako značajna kao borba protiv vanjskih neprijatelja Monarhije. Od cara je zahtijevala da odmah kad to ratne okolnosti dopuste odobri sazivanje zastupnika svih hrvatskih i slovenskih pokrajina na Sabor u Zagrebu, gdje bi se provelo ujedinjenje sa Slovincima na osnovi nacionalnog načela i hrvatskoga državnog prava.³⁶

Ta je adresa u biti već bila anticipacija Majske deklaracije. U to je vrijeme u slovenskom političkom životu došlo do pomaka. Liberali, koji nisu imali potporu u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, priključili su se inicijativi Klerikalne stranke. U Klerikalnoj je stranci oko sredine godine 1916. prevladalo demokratsko Krekovo krilo protiv konzervativnijeg, lojalističkog Šušterčičeva. Tako je za predsjednika Jugoslavenskoga poslaničkog kluba u bečkom parlamentu, kluba u kojem su bili udruženi svi jugoslavenski poslanici iz Slovenije, Istre i Dalmacije, 1917. bio izabran Krekov pristalica dr. Anton Korošec. Klub je prije otvaranja parlamenta izradio historijski važan nacionalni program koji je postao poznat kao značajna Majska deklaracija. Danas je historiografija prilično jedinstvena u ocjeni da su glavnu ulogu pri formuliranju deklaracije odigrali Krek i njegovi pristalice te istarski pravaši Spinčić i Laginja. Deklaraciju je na prvoj sjednici parlamenta 30. svibnja 1917. pročitao predsjednik kluba Anton Korošec. Deklaracija je od vlade i vladara zahtijevala da se na temelju nacionalnog načela i hrvatskoga državnog prava svi teritoriji Monarhije na kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u samostalno državno tijelo, slobodno od svake tuđinske vlasti, izgrađeno na demo-

³⁴ Konstantin Bastić, Hrvatski sabor i Jugoslovenski odbor. Jugoslovenski odbor u Londonu, Zagreb 1966, str. 311—312.

³⁵ Dnevnik biskupa Jegliča, 15. lipnja 1915. Nadbiskupski arhiv Ljubljana.

³⁶ Adresa Starčevićeve stranke prava, predložena u Hrvatskom saboru 1. ožujka 1917. Tisak: Hrvatska tiskarna u Zagrebu, 1917.

kratskom principu pod habsburškim žezlom.³⁷ O Majskoj deklaraciji postoji do danas u slovenskoj i, šire, jugoslavenskoj historiografiji niz potpuno suprotnih ocjena. Mislim da je historijskoj objektivnosti najbliže stajalište prema kojemu ne treba negodovati zbog habsburškog okvira deklaracije i zbog njega je ocjenjivati kao reakcionarnu. Također nema smisla izmišljati priče o neiskrenosti habsburškog okvira. Habsburški je okvir pri ocjenjivanju deklaracije manje-više beznačajan. Deklaracija je i s habsburškim okvirom bila potpuno revolucionaran zahtjev, jer je zahtijevala definitivno rušenje dotadašnjih političkih struktura Monarhije, tj. dualizma, i stvaranje nove državne formacije na jugu Monarhije. To je bilo ono na što nije pristajao nijedan odlučni politički faktor Monarhije. Odbili su je dvor, njemačke političke stranke, vojni krugovi i vlade austrijske i mađarske polovice.³⁸

Takva stajališta nisu zastrašila slovenski politički pokret da bi odstupio od deklaracijskih zahtjeva. Možemo utvrditi upravo suprotno. U slovenskom je narodu počeo pokret za potporu deklaraciji — deklaracijski pokret, koji je programu Majске deklaracije dao širok demokratski značaj, radikalno postavljao njezine zahtjeve, dao mu socijalnu crtu i na kraju se uobličio u pravo slovenskog naroda na samoodređenje. Već u ljeto 1917. počeli su se za Majsku deklaraciju izjašnjavati pojedinci i općinski odbori, naročito u Štajerskoj. Nacionalno političko vodstvo osluhnuo je radikalno demokratsko raspoloženje naroda, i *Slovenec* je već 28. srpnja 1917. pisao da mu je Majska deklaracija samo minimum i da će, ne riješi li Monarhija jugoslavensko pitanje zakonskim putem, ono postati međunarodno pitanje. Već nakon nekoliko dana, 4. kolovoza, *Slovenec* je sekundirao i *Slovenski narod*. Ali polet deklaracijskog pokreta možemo pratiti od rujna 1917, od tzv. Septembarske izjave, koju je inicirao ljubljanski biskup Jeglič. Izjavu su uz biskupa potpisala vodstva SLS i NNS te organizacija katoličkog radništva; ona je izražavala potpunu suglasnost s politikom Jugoslavenskog kluba. Socijaldemokrati, koji su bili pozvani da potpišu Septembarsku deklaraciju, odbili su to s obrazloženjem da je za njih prikladnija Tivolijska rezolucija od Majске deklaracije. Takvim nerealnim stajalištem socijaldemokrati su ostali po strani od deklaracijskog pokreta i tako propustili priliku da pokretu daju više socijalnog sadržaja prema svojem nazoru.³⁹

Tivolijske se rezolucije u dalekom Chicagu, gdje je u to doba živio, u kolovozu 1917. odrekao sam njezin tvorac Etbin Kristan u takozvanoj čikaškoj izjavi Slovenskog republikanskog udruženja. Eto pasusa iz izjave:

»Pitanje jesu li Jugoslaveni jedan ili četiri naroda naučno je pitanje i ne može se riješiti politički. Činjenica je ovo: Jugoslaveni su po krvi i jeziku srodni kao jedan narod, koji se dijeli po dijalektima, ali je historijska sudbina dosudila pojedinim dijelovima poseban razvitak, iz kojega

³⁷ J. Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (dalje: Pleterški, Prva odločitev Slovencev), Ljubljana 1971, str. 116.

³⁸ Isto, str. 117 i L. Ude, Deklaracijsko gibanje na Slovenskem. Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije, Zagreb 1969, str. 143.

³⁹ J. Pleterški, Prva odločitev Slovencev, str. 203—205.

se rodila i specifična plemenska svijest svakog dijela. Dok među Jugoslavenima nema većih jezičkih razlika [...] ima ipak svaki dio svoju literaturu, svoje posebne kulturne boje, običaje i tradicije. Uvažavajući te činjenice, smatramo da je jedino uspješno rješenje slovenskog i uopće jugoslavenskog pitanja političko ujedinjenje svih jugoslavenskih dijelova, ali kojima se dopušta autonomija u svim poslovima što po svojoj prirodi nisu zajednički. Realizacija te ideje moguća je u političkom obliku Jugoslavenske Federativne Republike, koju označujemo kao naš cilj.^{39a}

Glavni socijaldemokratski ideolog nacionalnog pitanja Henrik Tuma, ostajući na klasnom stajalištu i u strahu od gubitka Trsta i Primorja, koje je ugrožavao talijanski imperijalizam, želio je očuvanje Habsburške Monarhije, i u njoj socijalnu revoluciju i demokratizaciju. Takvo fatalističko, nerevolucionarno ostajanje na klasnom stajalištu izazvalo je u Socijaldemokratskoj stranci otpor omladinaca koji su se pridružili deklaracijskom pokretu a da nisu mogli značajnije utjecati na njegov socijalni sadržaj. Obrazloženje njihove odluke dao je Albin Prepeluh u članku »Ideja ali dogma« u *Napreju*, 22. rujna 1917, u kojem kaže: »U ovo vrijeme ne možemo drukčije nego biti složni sa svojim narodom [...] jer strašno bi bilo ako bismo i na trenutak pomislili nastupiti protiv oslobodilačkih težnji naroda kojega smo sinovi. Slovenski se socijalisti ne mogu postaviti izvan naroda kojega jesu i ostaju dio. Mi osjećamo nacionalno ugnjetavanje jednako kao i socijalno. Slovenski radnik, mali seljak, niži činovnik po svojoj su biti, po svojoj narodnoj psihi demokratski elementi. Engleski radnik poznaje isključivo socijalnu borbu, njemački i talijanski poznaju socijalnu i političku borbu, a češki i slovenski radnik poznaje socijalnu, nacionalnu, kulturnu i jezičku borbu. Smiješno bi bilo ako bi se slovenski David želio boriti u opremi engleskoga ili njemačkog Golijata [...].«⁴⁰

U deklaracijskom je pokretu program Majske deklaracije ubrzo izgubio svoj habsburški okvir. Kao prvu dokaznu indiciju za to možemo uzeti Krekov članak »Za narodno ujedinjenje«, što ga je objavio u novinama starčevićanske stranke prava *Hrvatska država* u Zagrebu 4. rujna 1917. Članak počinje spominjanjem ideja Majske deklaracije i isticanjem jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba. Glavna je misao članka konstatacija da je nacionalni život bez državnosti nemoguć, da nije moguće postići ravnopravnost bez slobodnoga, samostalnog državnog razvoja. Tu misao Krek suprotstavlja tvrdnji da bi narodna autonomija mogla zadovoljavati. Narodna autonomija bez državnosti nema životnog sadržaja, kaže Krek i kliče: »Ujedinjenje i ujedinjenom narodu jedinstvena samostalna slobodna država!« Potom je odredio i svoj stav prema habsburškoj klauzuli u deklaraciji: »Dinastija neka zna da se slovenski, hrvatski i srpski narod može zadovoljiti jedino samostalnom državom. Zahtjev za samostalnu državu nije Antantina politika, težnje za slobodom i samostalnošću starije su od Antante, takva nastojanja nisu veleizdaja. Robovanje je veleizdaja.

^{39a} Brošura Krfška deklaracija in demokracija; Chicago 1917, str. 15—17, cit.: po L. Ude, Sloveni in jugoslovanska skupnost, str. 46.

⁴⁰ F. Rozman, Odnos JSDS do nacionalnoga vprašanja, str. 16—17.

Zahtjevi Slovenaca, Hrvata i Srba pravedni su i nužno se slažu s idejom razvijenoga, zdravog naroda, i uvažiti se moraju bez obzira na bilo koga.⁴¹

Iz deklaracijskog se pokreta rodila u kolovozu 1918. odluka o osnivanju Narodnog vijeća (sveta) za Sloveniju i Istru u Ljubljani. Vijeće je osnovano 16. i 17. kolovoza na tzv. Slovenskim danima, političkoj manifestaciji svih slovenskih političkih stranaka i gostiju, uglednih političara iz Hrvatske, Bosne, Češke i Poljske. Narodno se vijeće proglasilo vrhovnim političkim tijelom Jugoslavena u Cislajtarniji, ističući da se smatra integralnim dijelom budućega Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu.⁴²

Slovenski je narod sebi izabrao Narodno vijeće naročito zato da bude spreman za onaj historijski trenutak kad će, zajedno s Hrvatima i Srbima, preuzeti sva prava i dužnosti državne samostalnosti.⁴³ Dalmatinci nisu stupili u Ljubljansko Narodno vijeće ispričavajući se lošom prometnom povezanošću. Šestoga listopada bilo je u Zagrebu zaista osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, a 16. listopada njegov je predsjednik dr. Anton Korošec odbio ponudu cara Karla o federativnom preuređenju države, s objašnjenjem da je ta ponuda došla prekasno i da narod želi potpunu samostalnost. Slijedeći takvo raspoloženje naroda Hrvatski je sabor 29. listopada proglasio prekid državnopravnog saveza s Austrijom i Mađarskom i pristupanje hrvatskih zemalja Državi Slovenaca, Hrvata i Srba a Narodnom vijeću priznao vrhovnu vlast.⁴⁴

Istodobno je i u Ljubljani održana velika politička manifestacija narodnog oslobođenja. Tim su činom Slovenci bili ujedinjeni s Hrvatima u zajedničku samostalnu državu, u kojoj je bilo i mnogo Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Vjerojatno je upravo ta posljednja činjenica bila uzrok što država Narodnog vijeća nije mogla biti trajnije historijsko rješenje. Za samo Hrvate i Slovence to bi vjerojatno mogla biti, ali njome nije bio riješen srpski nacionalni problem.⁴⁵ Srbi s ove i one strane Drine težili su za potpunim ujedinjenjem svega srpskog naroda u jednu državu. Taj srpski element, jako pomiješan s Hrvatima u Hrvatskoj i u Bosni, ali i međunarodna politička situacija nove Države SHS, koju je ugrožavao talijanski imperijalizam, vršili su snažan pritisak na slovensku i hrvatsku buržoaziju pod kojim se vrlo brzo i bezuvjetno ujedinila s Kraljevinom Srbijom. Uz to još treba znati da je potkraj rata gotovo u svim političkim strankama, i u Hrvata i u Slovenaca, bio snažan jugoslavenski integralizam koji je uspješno djelovao u korist ujedinjenja.⁴⁶

Slovinci su od osnivanja Narodnog vijeća u Ljubljani i dalje mnogo razmišljali o svojem položaju u budućoj novoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba. Ustavnopravni odsjek Narodnog vijeća predlagao je da se Država

⁴¹ J. Pleterski, Prva odločitev Slovencev, str. 149.

⁴² Izvještaj u Slovincu i Slovenskem narodu, 17. i 18. kolovoza 1918.

⁴³ Isto.

⁴⁴ Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1918, Zagreb 1922, str. 196.

⁴⁵ J. Prunk, Slovenačko-hrvatski odnosi, str. 281.

⁴⁶ Isto.

SHS uredi federativno s tri jedinice koje bi imale svoje pokrajinske sabore i vlade s određenom autonomijom ali koja ne smije ići predaleko. Zakonodavstvo bi bilo pridržano centralnom parlamentu. Autonomne bi jedinice bile: 1. Slovenija s Istrom, 2. Bosna i Hercegovina s Dalmacijom, 3. Hrvatska sa Slavonijom i Banatom i, eventualno, 4. Srbija s Crnom Gorom ako bi došlo do velikog ujedinjenja u okviru Krfske deklaracije, na što je kao na vrlo vjerojatno upozoravao A. Korošec.⁴⁷ U takvom prijedlogu nije se vidio nikakav trag hrvatskoga državnog prava na koje su se Slovenci pozivali u zajedničkoj borbi s Hrvatima protiv dualističke Habsburške Monarhije, posljednji put u Majskoj deklaraciji.⁴⁸

U raspravama o ujedinjenju Države SHS s Kraljevinom Srbijom u studenome slovenski su klerikalci, koji nisu bili za takvo bezuvjetno ujedinjenje u centralistički i unitaristički oblik, zahtijevali kulturnu i upravnu autonomiju u decentraliziranoj državi. Isticali su svoju volju da i nadalje žive svojim životom vlastite narodne individualnosti u smislu rezolucije Narodnog vijeća. A liberali su već na sastanku 13. studenoga 1918. svečano izjavili da političku, ekonomsku i kulturnu budućnost jugoslavenskoga naroda vide samo u jedinstvenoj Državi Srba, Hrvata i Slovenaca s centralnom vladom. Za centralističko i unitarističko uređenje jugoslavenske države s Kraljevinom Srbijom izjasnili su se i kulturni radnici iz liberalnog kruga i stranački neopredijeljeni koji su 23. studenog 1918. objavili u Ljubljani »izjavu intelektualnih radnika«.⁴⁹ U slovenskom nacionalnopolitičkom programu u studenom 1918. nije bilo teoretski izrađene točke o slovenskoj narodno-državnoj suverenosti, naprosto se utopila u zajedničku narodnu suverenost Slovenaca, Hrvata i Srba. »Slovenska narodna državnost«⁵⁰ u studenom 1918. živjela je samo *via facti*. Jasna predodžba o nacionalnoj suverenosti i vlastitoj državnosti u savezu s ostalim jugoslavenskim narodima u slovenskim će političkim programima dozreti tek u prvoj jugoslavenskoj državi.

Versailleski imperijalistički mir otcijepio je od matice naroda u Jugoslaviji, koju su Slovenci držali svojom, trećinu narodnog tijela. U stranim državama Slovenci su bili izloženi žestokom pritisku odnarođivanja, i bit političkog života i programa bila je zato usmjerena na to da narod samo preživi.

Matica slovenskog naroda dobila je jugoslavenski državnopolitički okvir. Nacionalnopolitički položaj slovenskog naroda u jugoslavenskoj se državi bitno promijenio i poboljšao u usporedbi s onim u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Slovenski je narod u toj državi postao politički faktor i doživio svoj znatan privredni, socijalni i kulturni razvoj. U tom je smislu prva jugoslavenska država značila historijski napredak i učvršćenje postojanja slovenskog naroda. Pa ipak, zbog velikosrpskih hegemonističkih

⁴⁷ Arhiv Socijalistične Republike Slovenije, Fond: Narodni svet, fasc.: Spisi odsekov; M. Ustavno-pravni odsek.

⁴⁸ J. Prunk, Slovenačko-hrvatski odnosi, str. 282.

⁴⁹ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, Maribor 1977, str. 170.

⁵⁰ Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države 1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXV/1985.

tendencija i jugoslavenske unitarističke politike, slovensko je pitanje ostalo neriješeno.⁵¹

Za njegovo su rješenje izrađivali recepte svi politički tabori, odnosno stranke, i svatko je kao spasioca nudio sebe. Za razliku od prijeratnog položaja, kad građanstvu i njegovim konceptima radnički pokret uopće nije mogao konkurirati, u staroj je Jugoslaviji s privrednim i općenito društvenim razvojem te postupnim socijalnim prestrukturiranjem porasla važnost radničkog pokreta i njegovi su koncepti postajali sve vredniji da budu uzimani u obzir.

Ali je radnički pokret, kao i građanski tabor, bio politički rascijepljen bar na tri osnovna pravca, socijaldemokratski, komunistički i kršćansko-socijalistički koji je od početka tridesetih godina postajao samostalnim političkim subjektom u Sloveniji.

Značajan element koji je uz ostalo snažno određivao nacionalnopolitičke programe slovenskoga građanstva bila je njegova rascijepljenost na dva suprotna, nepomirljiva politička tabora, na katolički odnosno klerikalni, koji je dugo bio kompaktan, i na napredni odnosno liberalni, koji je bio organizacijski i politički prilično heterogen, najčešće rascijepljen. U njemu je glavna politička snaga bila slovenska liberalna buržoazija, od godine 1919. uključena u svejugoslavensku unitarističku Demokratsku stranku. Donekle je relevantnu ulogu igrala i slobodoumno orijentirana Samostalna kmetska (seljačka) stranka, od 1926. ujedinjena sa slovenskim republikancima i autonomistima u Slovensku kmetsku stranku.⁵²

Prve dvije godine u staroj Jugoslaviji slovenske građanske stranke u biti nisu rekle u pogledu nacionalnog pitanja ništa novo, što nisu rekle već u studenom 1918. Na prvom su mjestu bili zabrinutost za Korušku i Primorje te socijalno pitanje. I uoči izbora za konstituantu u studenom 1920. nacionalni se programi još nisu ocrtavali tako jasno kao kasnije. U strankama (osim u liberala) zapažalo se da su još prilično nesigurne i da se ne snalaze u novoj državnoj sredini i pred novim beogradskim vodstvom.⁵³

U veljači 1921. bila je slovenska javnost upoznata s izjavom slovenskih kulturnih radnika koji su se zauzeli za očuvanje individualnosti slovenskog naroda a protiv unifikacije [...] »U ime mirnoga međusobnog rada i napredovanja, međusobne bratske sloge, zalažu se slovenski kulturni radnici za takav ustav koji državi daje potrebnu snagu prema vani, i ujedno mogućnost razvoja imanentnim snagama pojedinih privredno-kulturnih jedinica unutra.

S obzirom na sve to izjašnjavaju se slovenski kulturni radnici za autonomiju slovenskoga ionako već dovoljno raskomadnanog teritorija, i to u takvom opsegu koji ne bi slabio snagu države, nego je jačao, dajući

⁵¹ J. Prunk, Politične koncepcije slovenskega meščanstva v stari Jugoslaviji (dalje cit.: J. Prunk, Politične koncepcije). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII/1982, str. 117.

⁵² Isto.

⁵³ Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev. Slovinci v desetletju 1918-28 (Zbornik razprav), Ljubljana 1929, str. 359.

poleta individualnim silama jedinica.«⁵⁴ Inicijativu za izjavu dali su urednici *Naših zapiskov*, socijalistički disidenti dr Dragotin Lončar, Albin Prepeluh i Fran Erjavec, koji su se razišli sa Socijalističkom strankom uglavnom zbog njezina upornog ostajanja pri narodnom unitarizmu i državnom centralizmu. Izjavu je potpisalo 49 najuglednijih slovenskih kulturnih i naučnih radnika iz svih političkih tabora i nezavisni. Od glavnih stvaralaca zapažamo da nema potpisa samo Otona Župančiča, koji, na žalost, nije imao jasne pojmove o narodnoj orijentaciji. Liberalna stranka, čvrsto ostajući pri unitarizmu i centralizmu, u kojima je gledala instrument za borbu protiv konkurentne Klerikalne stranke, napala je i jedne i druge potpisnike i šikanirala neke od njih, naročito Ivana Prijatelja.

O velikom značenju i utjecaju koji je ta izjava imala na razmišljanje o slovenskom nacionalnom pitanju ne može biti dvojbe. Do sada je vjerojatno najbolju ocjenu dao Fran Erjavec godine 1958: »Mirno mogu tvrditi da tek ona znači pravi početak tzv. 'autonomijskog pokreta' u Slovenaca, koji je zatim postao prava dominantna svega političkog htijenja Slovenaca u prvoj Jugoslaviji, zbog čega naravno znači i prvi međaš u našoj političkoj historiji. Tek je ona jasno definirala jezgru našega nacionalno-političkog problema i nekako ponovo razdvojila duhove, ali sada ne više prema svjetonazornim gledištima, kako ih je bio četiri desetljeća prije razdvajao Mahnič, nego prema izrazito političkim. Već samo s toga stajališta ona nedvojbeno znači vidljiv i zdrav korak naprijed u čitavom našem političkom životu.«⁵⁵ U svojoj ocjeni Erjavec u nečemu pretjeruje: autonomijska izjava nije provela potpuno političko razdvajanje duhova, nego samo političko razdvajanje u pogledu razumijevanja nacionalnog pitanja. Do potpunog političkog razdvajanja duhova u nacionalnom i socijalnopolitičkom pitanju došlo je u Sloveniji na sredini tridesetih godina, kad su stupili na scenu novi društveni subjekti i kad je bilo razbijeno i jedinstvo katoličkoga političkog tabora.

Autonomijska je izjava u veljači 1921. zaista direktno utjecala na nacionalnopolitički program Slovenske ljudske stranke. Suprotno centralističkom vladinom ustavnom prijedlogu i liberalnom centralističkom i unitarističkom programu SLS je predlagala u biti ustavni nacrt pokrajinskih autonomija. Zalagala se za podjelu države na šest pokrajina, među kojima bi jedna bila i Slovenija. Predviđala je autonomne pokrajinske vlade i skupštine koje bi imale autonomnu zakonodavnu funkciju na svojem teritoriju, izuzevši poslove koji bi po ustavu pripadali nadležnosti državnih organa.⁵⁶ Taj je ustavni nacrt bio kompromis između centralističke i federalističke ideje. S obzirom na nedovoljno afirmiranu slovensku državnopravnu tradiciju zahtijevao se neki srednji put, nešto

⁵⁴ *Naši zapiski*, br. 2, 1921, str. 129.

⁵⁵ *Fran Erjavec*, Autonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev. Zgodovinski zbornik. Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1958, str. 24.

⁵⁶ *Josip Hohnjec*, O ustavi našč države. Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 325—338.

manje od federacije i nešto više od uobičajene upravne decentralizacije, zbog čega je takvo poimanje bilo pravno neodredivo.⁵⁷

U osnovu klerikalnoga ustavnog nacrtu ipak je bila ugrađena ideja narodnoga okupljanja Slovenaca. U kritici ustavnog nacrtu SLS i njegovih mogućih posljedica za slovensku kulturu, privredu, radništvo i inteligenciju slovenski su liberali dokazivali da je klerikalni koncept u svojoj osnovi federalistički.⁵⁸

Autonomijsku izjavu i autonomijski program vrlo su oštro odbili socijaldemokrati. Njihov je novi ideolog Filip Uratnik u *Napreju*, 4. svibnja 1921, napisao: »Razlikujemo se od skupina koje žele da za podjelu na autonomne teritorijalne jedinice i njihov opseg bude mjerodavan plemenski osjećaj, kakav je stvorila nama i našem razvoju neprijateljska historija. Srbi na okup, Hrvati na okup, Slovenci na okup! Tako glasi njihova popularna parola, popularna zbog toga što je reakcionarna. Reakcionarna je u najlošijem značenju riječi. Ona upućuje natrag u našu prošlost, u privrednu i kulturnu nemoć, u anarhiju, u upravnu besmislenost.«

Takvo unitarističko i centralističko stajalište slovenska je socijaldemokracija u biti, s manjim izuzecima, zastupala čitavo vrijeme stare Jugoslavije, i u tome je donekle i objašnjenje zašto su je centralistički režimi onako tolerantno gledali i zašto je ponekad paktirala s krajnje proturadničkom, centralistički i unitaristički orijentiranom financijskom buržoazijom. Time su socijaldemokrati sebi uvelike zatvorili put za prodor u slovenski politički život i ostali cijelo vrijeme ograničeni na neka mjesta i male slojeve kvalificiranog radništva.

Što se tiče nacionalnog unitarizma i centralizirane državne organizacije, citiramo ocjenu koja vrlo lijepo objašnjava sadržaj problema: »Želja za centralizmom i potpunim (nacionalnim) izjednačenjem mogla je potjecati i iz poštene želje da se izbrišu sve pogreške i zablude prošlosti, da se u starudije baci sav balast historijski, da se sruši sve što bi moglo razdvajati, da počne tako reći ni iz čega nov, drukčiji i bolji život. Naravno, praksa je već uskoro pokazala besmislenost i utopizam takvih ideja.«⁵⁹

»Zaista je nerealnost bila prva slabost iako idealnoga unitarizma. Posebno kad je riječ o marksistima. Plemenitost namjere nije dovoljna za društvenu akciju. Osnova joj može biti samo analiza stvarnosti. A stvarnost je bila takva da su narodi koji su osnovali jugoslavensku državu bili društvena i historijska realnost već godine 1918, bilo to nekom drago ili ne. Osim toga se ideji o ravnopravnosti ljudi i naroda, ideji o ravnopravnosti zajednica naroda ne može osporiti plemenitost. Nikada nije postojalo jugoslavensko nacionalno pitanje, ni u vrijeme borbe za pravo na jugoslavensko državno ujedinjenje u toku prvoga svjetskog rata ni kasnije. Sam pojam 'nacionalno pitanje' vezan je za postojanje naroda,

⁵⁷ Momčilo Zečević, Na istorijskoj preokretnici. Slovenci u politici jugoslovenske države 1918—1929, Beograd 1985, str. 308.

⁵⁸ *Economicus*, V borbi za ustavo, *Njiva*, 7. ožujka 1921, str. 69—73.

⁵⁹ Vasilij Melik, Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII/1982, str. 22.

a jugoslavenskog naroda nikada nije ni bilo. Uvijek je postojalo, kada ga je tko postavio, otvoreno samo jugoslavensko pitanje kao državno pitanje.«⁶⁰

Primorski Slovenci koje je versailleski mir otkinuo od narodne matice u Jugoslaviji poslije prvoga su se šoka počeli prilagođavati novoj političkoj stvarnosti u talijanskoj državi. Unatoč izrazitoj nacionalnoj ugroženosti od talijanskog imperijalizma i zatim fašizma, koja ih je sama po sebi prinuđivala na nacionalnu koncentraciju, ostajali su i dalje politički rascijepljeni na većinski nacionalnograđanski i socijalistički tabor. Posljednji se već godine 1919. pridružio Talijanskoj socijalističkoj stranci i u povodu njezina rascjepa 1921. i osnivanja Komunističke partije Italije uključio se u nju. Ti su Slovenci zatim u nacionalnom pogledu slijedili politiku KPI.⁶¹ Slovenske i hrvatske građanske stranke na sredini godine 1919. udružile su se u zajedničku političku organizaciju Edinost a da se nisu odrekle svojih ideoloških nazora nego samo iz potrebe »da se pomogne našem narodu, da talijanske vlasti daju narodu što mu pripada [...] a prije svega da nam se prizna naša kultura.«⁶² Rapallski su ugovor Primorci doživjeli kao veliko razočaranje i neku vrstu dvostruke izdaje: i jugoslavenske vlade i, također, narodne matice. Poslije prvih teških zamjerki jugoslavenskoj vladi, u *Edinosti* su potkraj studenoga 1920. počeli opravdavati jugoslavensku vladu i tražiti krivicu prije svega u unutrašnjim razdorima u Hrvatskoj i Sloveniji, i njihovu negativnom odnosu prema jugoslavenskoj državi odnosno prema Srbiji kojoj su pripisivali ulogu jugoslavenskog Piemonta. *Edinost* je pisala potpuno neobjektivno: »Slovenci žele zapovijedati u Beogradu, umjesto da uče od Srba. Prokleta kranjska svađa [...] vražje stranačarstvo Kranjske [...] žrtvuju Korušku, Jadran [...] samo da se mogu održati na koritu [...] Posve je prirodno što je Srbija smatrala Sloveniju svojom pokrajinom i da je mora tek jugoslavenski odgojiti i uputiti.«⁶³

U toj iako u očaju napisanoj rečenici odražava se jasno jugoslavenska orijentacija i težnja za snažnom jugoslavenskom državom koja bi jedina mogla zajamčiti podršku nacionalnom pokretu u Italiji i kojoj će se morati jugoslavenska manjina prije ili kasnije ovako ili onako pridružiti. Tome je cilju bilo podređeno svo djelovanje za nacionalno samoodržanje.⁶⁴

Na početku godine 1921. vođa Edinosti dr. Josip Vilfan na zasjedanju Jadranskog zbora u Zagrebu izjavio je »da osjećaji Slovenaca i Hrvata nisu neprijateljski prema Italiji i ne zahtijevaju takve metode koje nas kao talijanske državljane dovode u koliziju s talijanskim zakonima.«⁶⁵ Poslanici Jugoslavenske stranke ovako su u svom prvom nastupu u rimskom parlamentu godine 1921. formulirali svoj odnos prema Italiji: »Slovenci i Hrvati u Italiji prihvaćaju rapallski ugovor i aneksiju s rezervom

⁶⁰ Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, str. 179—180.

⁶¹ Milica Kacin-Wobinz, *O stališćih političnih strank Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini po priključitvi dežele k Italiji. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XX/1981, str. 101.

⁶² *Edinost*, 4. kolovoza 1919; cit. po Milici Kacin, navedeno djelo, str. 102.

⁶³ *Milica Kacin*, str. 106.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Arhiv Socijalistične Republike Slovenije, Fond: Pisarna za zasjedeno ozemlje, fasc. 1.

— con riserva — jer je bila provedena bez sudjelovanja zainteresiranog stanovništva i suprotno etničkoj strukturi teritorija. Ipak su potpuno svjesni svoga izuzetnog položaja budući da pripadaju jugoslavenskim narodima, ali, jer su istodobno udruženi s talijanskim narodom u jednu državu, prihvaćaju zbog toga sve posljedice koje proizlaze iz te činjenice.⁶⁶

Ubrzo nakon rapallskog ugovora u zajedničkoj je Političkoj organizaciji Edinost počelo dolaziti do očitih trvenja između liberalne građanske struje oko Vilfana i narodne kršćanskosocijalne struje oko Vergilija Ščeka i dra Engelberta Besednjaka.

Posljednja je svoj socijalni radikalizam povezivala sa zahtjevom izrade konkretnoga nacionalnog programa za Slovence i Hrvate što je vodstvo Edinosti odbijalo iz razloga političkog taktiziranja s talijanskom vlasti. Kršćanski su socijalisti u nacionalnopolitičkom pogledu zahtijevali: »Jedini naš program može biti autonomistički program [...] jer smo uvjereni da ćemo se samo tada spasiti od nacionalne, ekonomske i socijalne propasti ako budemo na svojoj zemlji vlastiti gospodari. Priznajemo rapallski ugovor, priznajemo da smo talijanski državljani [...] da imamo dužnosti talijanskih državljana, ali ipak nećemo i ne možemo biti obična pokrajina, nego autonomna pokrajina u okviru države.«⁶⁷

Autonomija im je značila jedini recept za sve i jedini put za ujedinjenje svih narodnih snaga, »također i najzadrtijih komunista.«⁶⁸

Na početku godine 1924. i slovenski se građanski tabor razdvojio organizacijski na dvije političke organizacije. Poslije rascjepa liberalna se tršćanska Edinost, a koja je djelovala i u cijeloj Julijskoj krajini, proglasila nadstranačkom i natklasnom organizacijom, jedinim frontom kojim je jedini cilj održanje nacionalne zajednice kao sastavnog i neodvojivog dijela jugoslavenskih naroda u jezičkom i kulturnom pogledu. Proglasila je poštivanje uvjerenja i odbijala »nacionalistički radikalizam« i »metode intransigentnog otpora političkoj realnosti.«⁶⁹

Kršćanskosocijalne organizacije u Gorici i Istri proglasile su ideju da su narod, kršćanstvo, socijalna misao i demokracija nedjeljiva cjelina. Ipak poslije godine 1926, kad je fašistički režim poljuljao temelje nacionalne zgrade, sve su se više pridržavali čistoga kršćanstva kao jedinog pouzdanog temelja za buduću nacionalnu borbu.⁷⁰

Slično se preorijentirala tršćanska Edinost. Tvrdaju da se više nije moguće posvećivati »cijeloj zgradi«, od koje su još ostali samo zidovi, kao što je napisala *Edinost*, slijedio je zaključak da se treba posvetiti »njezinim pojedinim dijelovima [...] da se odvрати potpuno rasulo, da ne postanemo samo hrpa običnih biblijskih ruševina«. Svoju je buduću djelatnost orijentirala na omladinu i na preostalu inteligenciju koja bi djelovala na četiri temelja: nacionalnom, kulturnom, ekonomskom i mo-

⁶⁶ Atti parlamentari, Camera dei Deputati, leg. XXVI., vol. 1, str. 120 — po Milici Kacin, str. 105.

⁶⁷ *Goriška straža*, 15. VI 1921 — cit.: Milica Kacin, str. 102.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ *Milica Kacin*, str. 103.

⁷⁰ Isto.

ralnom. Cilj je bio stvoriti takvoga »Slavena — talijanskog državljanina, koji će znati hodati po tvrdom tlu realnoga života, koji će biti korektan državljanin i istodobno korektan član svojega naroda«. Izjasnila se protiv bilo kakvih akcija koje bi mogle »kompromitirati našega čovjeka« i inzistirala isključivo na legalnom djelovanju »da se otkloni svaka sumnja u pogledu korektnosti naših namjera«. ⁷¹ Ali su potajno već godine 1923. predviđali osnivanje tajne organizacije u pokrajini za »neronska vremena«.

U Koruškoj je bila poslije plebiscita slovenska svijest klonula, a vlasti i vladajuće društvene strukture učinile su sve da bi što više zakočile političku, ekonomsku i kulturnu konsolidaciju Slovenaca. Sistem germaniziranja koji je djelovao već pola stoljeća sada je još ojačao. Sredstva i načine za to nije mu bilo potrebno istom tražiti. Novo je bilo to da su sistematski razvili agitaciju u smislu nacionalnopolitičkog rascjepa slovenskog stanovništva na Slovence i »Windische«. Koruški su socijalisti samo jednom pokušali načelno raspravljati o slovenskom pitanju (listopad 1925). Svoju borbu za očuvanje demokracije nisu povezivali sa zahtjevom za ravnopravnost Slovenaca. Slovenski su prijedlog za kulturnu autonomiju Slovenaca koruške njemačke stranke s pregovorima 1925—1927. politički iskoristile protiv manjine za opravdanje germanizacije koja se sve više širila. ⁷²

Godina 1923. znači u osmišljavanju slovenskoga nacionalnog programa važan korak naprijed. Prije izbora za jugoslavensku Narodnu skupštinu političke su stranke formulirale svoje političke programe. Značajno je bilo da je Slovenska ljudska stranka, kao najjača slovenska politička snaga, u svojem programu jasno i odlučno stala na autonomijsko stajalište. U svojem štampanom programu u brošuri »Sudite prema djelima. Putokaz slovenskim biračima u borbi za slovensku samostalnost!« istakla je da »za slovenski narod zahtijeva samostalnost, koju naziva autonomijom u okviru jugoslavenske države«. ⁷³

Brošura na više mjesta objašnjava što znači autonomija koju zahtijeva SLS. Prije svega to je politička, privredna, socijalna, kulturna i nacionalna samostalnost slovenskog naroda. ⁷⁴ To je borba za pravo i samostalnost Slovenaca da vlastitim poslovima na vlastitu tlu upravljaju sami. ⁷⁵ U otporu slovenskog naroda velikosrpskom centralizmu nije riječ samo o političkom osamostaljenju slovenskog naroda u okviru autonomije, nego je riječ i o službenom socijalnom i privrednom programu, za privredno i socijalno osamostaljenje slovenskoga seljačkog i radničkog naroda. ⁷⁶ Za tim posljednjim objašnjenjem društvenog sadržaja autonomije slijedi neposredno isticanje da su Slovenci poseban narod koji

⁷¹ *Edinost*, 18. V; 25, 27. VII 1926 — cit. Milica Kacin, str. 103.

⁷² J. Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koruškem*. Ivan Regent, Janko Pleterski, Ivan Kreft, *Progresivna Slovenija, Trst in Koruška, Murska Sobota 1964*, str. 81—134.

⁷³ Brošura, str. 1.

⁷⁴ Brošura, str. 27.

⁷⁵ Brošura, str. 4.

⁷⁶ Brošura, str. 43.

ima svoj jezik, svoju kulturu i naobrazbu, te je drukčije vjere od Srba.⁷⁷ Zanimljiva je lucidna ocjena u brošuri da su Srbi i centralisti u biti isto. Oboje naime žele da se iz Beograda upravlja cijelom državom. Razlika je samo ta što jedni otvoreno izjavljuju da žele hegemoniju Srba, a drugi svoje namjere skrivaju pod plaštom jugoslavenstva.⁷⁸

SLS je u svojim političkim programskim zamislama planirala tek samoodređenje za Slovence u okviru Kraljevine SHS. U te zamisli prema tome u to vrijeme nije bila uključena ideja Ujedinjene Slovenije, tj. ujedinjenja svih Slovenaca u zajedničku nacionalnu državu. Inače je njezin zahtjev za autonomiju Slovenije u okviru Kraljevine SHS bio uvelike suglasan s načelom narodnog samoodređenja.⁷⁹ Vrijedi spomenuti kako je SLS u svojem programu istakla da jugoslavenskoj državi organski pripadaju također i Bugari⁸⁰, što je inače bila zatim više puta klerikalna parola u političkoj igri s Beogradom.

O slovenskoj nacionalnopolitičkoj autonomiji mnogo su govorili i pisali zatim i njezini ideolozi — politički vođe a i neutralni pravnici: dr Janko Brejc, dr Andrej Gosar, dr Josip Hohnjec i vođa stranke dr Anton Korosec, a malo kasnije strankin publicist Fran Erjavec, te Leonid Pitamic, Metod Dolenc, Melita Pivec i drugi.

Uz SLS zahtjev je za samoodređenje unijela u svoj izborni program i mala Slovenska republikanska stranka koju je na celjskom, šentjurskom i kozjanskom području organizirao dr Anton Novačan. Stranka nije stekla veći praktičan utjecaj, ali zbog originalnosti i radikalnosti vrijedi ukratko prikazati njezin program. SRS se zalagala za federativno i republikansko državno uređenje i s tim u vezi za preobražaj Kraljevine SHS u saveznu (federativnu) republiku.⁸¹ Upozoravala je da samo republikansko državno uređenje osigurava potpunu vladavinu naroda i jamči neometan privredni razvoj svakom pojedincu i cijeloj državi — a federativno državno uređenje osigurava pojedinim narodima da se u svojoj državnoj zajednici međusobno sporazumijevaju, i to ne pod pritiskom odozgo nego na osnovi istinskog izraza narodne volje.⁸² Zato je istakla da je federacija veća od autonomije. U jugoslavenskoj je federaciji SRS zahtijevala potpunu upravnu samostalnost Slovenije, koja bi u njoj bila zasebna država isto tako kao što su zasebne države pojedini dijelovi velike federativne Amerike ili federativne republike Švicarske. Ideja o saveznoj republici Jugoslaviji zato je, prema isticanju SRS, izražavala želju Slovenaca da više ne budu sluga ni Beča, ni Rima, ali ni kod kuće u državi sluga Beograda ili Zagreba. Zato je SRS odbijala i veliku Srbiju i veliku Hrvatsku. Po njoj je slovenski narod dovoljno zreo da sam sobom upravlja i diše na vlastita pluća.⁸³

⁷⁷ Brošura, str. 43—44.

⁷⁸ Brošura, str. 45.

⁷⁹ *Jurij Perovšek*, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki (prosinac 1922 — travanj 1923), *Zgodovinski časopis*, 38/1984, str. 15.

⁸⁰ Cit.: Brošura, str. 70.

⁸¹ *Republikanec*, 8. III 1923. Vodstvo SRS, Manifest slovenskih republikancev.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

Vođa stranke dr Novačan također je napisao što misli o jugoslavenskom nacionalnom jedinstvu odnosno o nacionalnim individualnostima u Jugoslaviji. Za njega je težnja »da se Slovenci, Hrvati i Srbi stope preko noći u jedan narod, da dakle budu jedna štruga od triju vrsta brašna, a da tu štrugu zamijese beogradski pekari« — za njega je takva težnja bila protuprirodna. »Troje su naime jedno samo u katekizmu, ali je i ondje to vjerska tajna.«⁸⁴

Takve je slovenske zahtjeve za narodno samoodređenje okarakterizirao tadašnji komunistički teoretičar nacionalnog pitanja dr Sima Marković u svojoj knjizi »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma«, Beograd 1923, ovako: »Nasuprot hegemonističkom centralizmu srpske buržoazije, sa hrvatske i slovenačke strane ističu se, u pogledu državnog uređenja, autonomistički, federalistički i konfederalistički zahtevi. Slovenci traže legislativnu autonomiju, hrvatska zajednica je bila za federaciju, a Radić zahteva konfederaciju. Valja naglasiti da ni među Hrvatima ni među Slovencima nema nijedne političke grupe koja bi bila protiv državnog jedinstva, za otopljenje. Hrvati i Slovenci traže samo pravo samoopredjeljenja u okviru današnje države.«⁸⁵

Protiv isticanja narodne individualnosti, političke autonomije i samoodređenja bila je cijela plejada stranaka i struja liberalnog tabora te socijaldemokrati organizirani u Socijalističkoj stranci Jugoslavije. Njihovo unitarističko i centralističko stajalište već smo vidjeli, pa razmotrimo sada stajališta dviju stranaka slovenske liberalne buržoazije. Stari liberali, koji su se bili razišli s mladima iz JDS i obnovili svoju Narodnu naprednu stranku, svoj su program širili u glasilu *Slovenski narod*. Razlikovali su slovenski narod kao kulturnu a jugoslavenski narod kao političku jedinicu. »Slovenski se narod vlastitom svojom kulturnom snagom iz maloga plemena razvio u narod, tu je i nitko ga ne može negirati. Kao kulturna jedinica ima svoje prirodne, odgojem usadene osobine, koje ga razlikuju od naroda hrvatskog i naroda srpskog. Prije svega to je njegov jezik, Prešernov jezik. Razvio se u književni i mogu ga upotrebljavati ne samo pjesnici i beletristi, nego i znanstvenici.« Inače, pravi je program »neka međusobno upoznavanje, razumijevanje i iskreno bratsko sporazumijevanje služi misli ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u jedan politički narod.

Takvo će ujedinjenje odgojiti u narodu jednu jedinstvenu državnu i nacionalnu svijest, koje neka su temelj našoj državi.« Za NNS je biti pripadnik jugoslavenskog naroda značilo nešto više nego biti pripadnik slovenskog naroda. Nacionalne svijesti u Slovenaca, Hrvata i Srba sada nam u slobodnoj državi nisu potrebne [. . .]⁸⁶ Slovenci, Hrvati i Srbi neka nadomjeste svoj nacionalni osjećaj jedinom misli o pripadnosti jednom stanovništvu jedne države. »To neka bude novi nacionalni osjećaj, naša nova nacionalna svijest.« NNS zato misli da Slovencima nije potrebno isticanje i produbljivanje »specifične slovenske nacionalne svijesti.«⁸⁷

⁸⁴ *Republikanec*, 4. siječanj 1923: Federacija in Avtonomija.

⁸⁵ Citirana knjiga, str. 115—116.

⁸⁶ *Slovenski narod*, 20. veljače 1923.

⁸⁷ Isto.

Još voluntarističkije unitaristički bio je program mladih liberala iz Demokratske stranke. U *Jutru* su zahtijevali da se narodna misao i državno jedinstvo ne ostvare samo ustavom i državnom organizacijom te raznim ustanovama, nego i »u duši i srcu« svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Neka se tako ostvari »jedna narodna duša i jedna državna svijest«. ⁸⁸

Osporavali su pravo na samoodređenje »koje da su Slovenci konzumirali 1. prosinca 1918. kad su se vlastitom voljom ujedinili sa Srbima i Hrvatima«. ⁸⁹ Još je jedna politička skupina godine 1923. stala na stajalište slovenskoga narodnog samoodređenja. Njezina programska odluka bila je u to vrijeme u slovenskoj javnosti jedva poznata i društveno-politički prilično irelevantna. Ali je u sebi sadržavala potencijalnu vrijednost za budućnost. Jer politička skupina na koju mislimo, Komunistička partija Jugoslavije, odnosno njezina organizacija za Sloveniju, postat će potkraj stare Jugoslavije politička snaga koja će preuzeti vodstvo, slovenske nacionalne politike, i zato je važno kroz kakve se faze razvijala kristalizacija njezina nacionalnog programa, na kojem će uspjeti u sudbonosno vrijeme ujediniti slovenske demokratske snage.

Pokrajinska je organizacija KPJ za Sloveniju već na sredini godine 1922. kao prva među jugoslavenskim komunistima počela napuštati svoje pogrešno, neprikladno načelo narodnog unitarizma i državnog centralizma. Već u prvomajskom broju slovenskoga komunističkog glasila *Delavske novice* 1922. godine bilo je napisano (u polemici s autonomistima) da »radništvo mora voditi samostalnu politiku, i to za konfederaciju slobodnih republika Južnih Slavena u kojoj će vladati radni narod«.

U povodu nastanka Saveza radnog naroda u Ljubljani, 27. listopada 1922. komunistički je predstavnik Vladislav Fabjančič istakao pravo naroda slovenskog, naroda hrvatskog i naroda srpskog na potpuno samoodređenje i utvrdio: »Ako većina slovenskog naroda zahtijeva kao neposredan minimalni cilj autonomiju ili federaciju, klasno svjesni proletarijat podržavat će borbu za nju jer to odgovara njegovu načelu o nacionalnom pitanju.« ⁹⁰

Godine 1923. u KPJ se u cijeloj državi razvila živa diskusija o nacionalnom pitanju, koju je naročito izazvala knjiga sekretara KPJ dra Sime Markovića »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma«. Na osnovi svojih načelnih spoznaja o višenacionalnoj strukturi Jugoslavije, o hegemonističkom položaju velikosrpske buržoazije i o priznavanju prava naroda na samoodređenje, u političkoj praksi KPJ on nije predlagao borbu za samoodređenje, kao da je narodi ni proletarijat ne žele, nego je smatrao da je nacionalno pitanje moguće riješiti jednostavno sporazumom među nacionalnim buržoazijama, odnosno revizijom ustava. Ljevica u stranci odbila je Markovićevo stajalište i založila se za pravo naroda na samoodređenje koje mora izvojevati KPJ. ⁹¹

⁸⁸ *Jutro*, 17. siječanj 1923.

⁸⁹ *Jutro*, 29. ožujak 1923.

⁹⁰ *Delavske novice*, 2. studeni 1922 — Podrobnije: J. Prunk, Politika KPJ v Sloveniji v času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 — april 1923. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1974, str. 47—56.

⁹¹ Janko Pleterški, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji KPJ—KPS (dalje cit.: Pleterški: Nacionalno vprašanje v KPJ—KPS). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VII/1967, str. 287.

U Sloveniji je najznačajniji partijski dokument o toj problematici politička rezolucija pokrajinske konferencije KPJ za Sloveniju potkraj kolovoza 1923. Druga točka rezolucije govori o nacionalnom pitanju: »Želimo li u današnjem položaju radnih i seljačkih masa u nesrpskim pokrajinama uopće raditi u masama, onda je jedino moguće stajalište da zahtijevamo široku federaciju u smislu ruskoga sovjetskog ustava. Potpuno konkretno moramo zahtijevati: samostalnost Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore u okviru dunavsko-balkanske federacije [. . .]. Danas se sva ta četiri plemena osjećaju kao samostalne nacije (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci), i to njihovo uvjerenje mora za nas biti odlučno [. . .] odbijamo sve historijske i državno-pravne programe, Veliku Srbiju, Veliku Hrvatsku itd., jer su u suprotnosti s nacionalnim načelom.«⁹²

Rezolucija je prema tome zauzela takvo programsko stajalište koje je historija mnogo kasnije potvrdila i kojemu ni u dokumentima Trećeg kongresa KPJ nije bila tako jasno dana važnost.⁹³

U narednim je godinama među komunistima uvažen program prema kojemu narodno samoodređenje treba realizirati u obliku otcepljenja i ostvarenja slobodne sovjetske republike Slovenije.⁹⁴

Takav se program temeljio: 1. na uputama Kominterne o razbijanju Jugoslavije i 2. na vlastitoj analizi narodnog položaja Slovenije, raskomadane među četiri države, i potrebe njezina ujedinjenja u jednu državu sovjetskog tipa. Tako se primorski komunist Vladimir Martelanc u zabilješkama Radničko-seljačke matice 1925. zalagao za »osnivanje samostalne radničko-seljačke republike Slovenije, kojoj bi pripadali i primorski Slovenci u okviru Podunavsko-balkanske federacije.«⁹⁵

Komunisti imaju jasnu svijest o tome da su Slovenci potpuno samostalan i poseban narod i da im pripadaju sva suverena prava, prije svega pravo na samoodređenje s pravom na otcepljenje. Komunistička je *Enotnost* potkraj godine 1926. u članku D. Kermavnera »Što ćemo zahtijevati od izabranih poslanika« nabrojila između ostalog: »da se izjasne za samoodređenje naroda do otcepljenja, da zahtijevaju za Slovence u Jugoslaviji i Italiji pravo na samostalnu državu, da se zalažu za samostalnu i ujedinjenu Sloveniju.«⁹⁶

Manje su jedinstveni odgovori na pitanje za što da se Slovenci odluče kad postignu samostalnost. To je razumljivo ne samo s obzirom na već spomenuta stajališta u KP odnosno KPJ, nego prije svega zbog toga što u tadašnjim međunarodnim okolnostima još nije bilo moguće dati nedvojbenu odgovor (dala ga je Kominternu na svojem Šestom kongresu 1928 — revolucionarna borba za razrješenje kapitalističkoga versailleskog sistema). Tako vidimo vrlo različita mišljenja: »Mi Slovenci pripadamo Srednjoj Evropi, iako su nas jedanput strpali na Balkan« (Kati-

⁹² Politična rezolucija pokrajinske konferencije KPJ za Sloveniju (ohranjena u nemškom jeziku zaradi Kominterne), Arhiv CK—ZKS — Citirano po J. Pleterški, Nacionalno vprašanje v KPJ—KPS, str. 288.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto, str. 288—289.

⁹⁵ Isto, str. 291—295.

⁹⁶ Isto, str. 295.

skupu je donesena rezolucija da Slovenska ljudska stranka prihvaća program Stranke prava. Istaknuto je jedinstvo i pravo na slobodni razvoj »hrvatsko-slovenskoga naroda« u okviru Habsburške Monarhije. Naglašeno je uvjerenje o značenju hrvatsko-slovenskih pokrajina za položaj Monarhije i zahtijevalo se da se Monarhija sjeti svojih obveza prema hrvatskoslovenskom narodu.³¹

Program pokazuje karakteristike političkog mišljenja vodećih dijelova slovenskog i hrvatskog građanstva koje je živjelo u iluziji o mogućnosti rješenja nacionalnog pitanja demokratskim putem, sporazumno s vladajućim elitama Monarhije. U njih, na žalost, ne zapažamo misli i želje za akciju, o tome da svoja narodna prava treba uzeti, izvojevati i silom, kao što su to nekad npr. učinili Mađari. Balkanski ratovi i pobjede balkanskih država nad Turcima izazvali su u Sloveniji plimu jugoslavenskog osjećaja, i listovi svih stranaka osuđivali su austrougarski pritisak na Srbiju naročito što se tiče albanskog pitanja. Oduševljenje za jugoslavensku braću, za povezivanje s njima, najljepše je izrazio Ivan Cankar kad je rekao: »Ako tko do sada nije znao, morao je sada spoznati da nismo samo Slovenci, ali još manje samo Austrijanci, nego da smo član velike obitelji koja obitava od Julijskih Alpa do Egejskog mora. Kad je pukla prva puška, oglasio se njezin odjek u našem posljednjem zabitnom selu [. . .] I u svima se nama probudilo nešto što je vrlo slično čežnji utamničnika. Probudilo se u nama još nešto drugo, značajnije i dragocjenije — iskra one moći, samosvijesti i životne snage koja je bila uzela maha na jugu, buknila je i na slovenskom tlu.«³²

Iz tako probuđenog osjećaja rodio se narodnorevolucionarni omladinski pokret Preporod, koji se naročito raširio među slovenskom studentskom i osobito đlačkom omladinom. Preporodovci su uspostavili čvrste veze sa sličnim pokretima u Hrvatskoj i s Mladom Bosnom i zahtijevali razbijanje Habsburške Monarhije i ujedinjenje svih jugoslavenskih naroda u samostalnu državu. Taj je program bio izrijekom izražen u uvodniku časopisa *Preporod*, 1. lipnja 1913, s naslovom »Jugoslavenska nacionalna ideja«.³³

S izbijanjem prvoga svjetskog rata počela je u Sloveniji nova historijska dijalektika. Pod pritiskom vojnog režima bio je normalan politički život paraliziran. Nad sudbinom slovenskog naroda skupljali su se teški oblaci. Londonski pakt i ulazak Italije u rat slovensku su politiku doveli u najgori škripac. Svako se antantofilstvo zbog talijanskih aspiracija na velike dijelove slovenskog teritorija činilo slovenskoj politici nemogućim. Ali ona nije mogla podupirati ni pobjede centralnih sila, jer su njemačke stranke u Austriji u svojim zahtjevima tražile preobražaj austrijske polovice države u njemačku državu, što je za Slovence značilo narodnu smrt.

U takvim se okolnostima slovenska politika, prije svega politika njezine glavne stranke SLS, ponovo intenzivnije okretala Hrvatima, naročito

³¹ *Slovenec*, 21. listopada 1912.

³² *Ivan Cankar*, *Slovenci in Jugoslovani*, str. 399.

³³ Arhiv Socijalistične Republike Slovenije, Fond državno pravdnštvo, fasc. 21: cenzurni izvod *Preporoda*, 1. junija 1913.

Starčeviću stranci prava. Vođa demokratskoga projugoslavenskoga krila SLS Janez Evangelist Krek demonstrativno je prisustvovao sjednicama Hrvatskog sabora. Saborsko zasjedanje od 14. lipnja do 6. srpnja 1915. Starčevićeva je stranka iskoristila za proturežimsku demonstraciju. Zahtijevala je da se odmah još u vrijeme rata riješi nacionalno pitanje ujedinjenja Hrvata i Slovenaca u jedinstvenu hrvatsku državu.³⁴ Takvu su pravašku izjavu pripisivali Krekovu utjecaju, što nigdje nije dokazano. Ljubljanski je biskup Jeglič uostalom u svom dnevniku 15. srpnja 1915. zapisao: »Krek je otišao u Zagreb, u vrijeme zasjedanja Sabora, gdje je podbunio određenu stranku na krajnji otpor; govori te stranke (starčevićanaca, nap. J. P.) i Radića bili su prilično prevratnički. Krek je bio na galeriji i pojavio se pred Hrvatima.«³⁵

Nov položaj u Monarhiji nastao je smrću cara Franje Josipa potkraj godine 1916. i Wilsonovim uvjetima za mir s centralnim silama, koje je predložio 22. siječnja 1917. Starčevićeva je stranka na zasjedanju Sabora 1. veljače 1917. predložila adresu na novoga cara Karla, u kojoj je govorila i u ime Slovenaca. Kudila je nacionalno ugnjetavanje Slovenaca i Hrvata u Monarhiji i zahtijevala njihovo državopravno ujedinjenje. Isticala je da je borba protiv dualizma i za ujedinjenje jednako značajna kao borba protiv vanjskih neprijatelja Monarhije. Od cara je zahtijevala da odmah kad to ratne okolnosti dopuste odobri sazivanje zastupnika svih hrvatskih i slovenskih pokrajina na Sabor u Zagrebu, gdje bi se provelo ujedinjenje sa Slovincima na osnovi nacionalnog načela i hrvatskoga državnog prava.³⁶

Ta je adresa u biti već bila anticipacija Majske deklaracije. U to je vrijeme u slovenskom političkom životu došlo do pomaka. Liberali, koji nisu imali potporu u Hrvatsko-srpskoj koaliciji, priključili su se inicijativi Klerikalne stranke. U Klerikalnoj je stranci oko sredine godine 1916. prevladalo demokratsko Krekovo krilo protiv konzervativnijeg, lojalističkoga Šušterčičeva. Tako je za predsjednika Jugoslavenskoga poslaničkog kluba u bečkom parlamentu, kluba u kojem su bili udruženi svi jugoslavenski poslanici iz Slovenije, Istre i Dalmacije, 1917. bio izabran Krekov pristalica dr. Anton Korošec. Klub je prije otvaranja parlamenta izradio historijski važan nacionalni program koji je postao poznat kao značajna Majska deklaracija. Danas je historiografija prilično jedinstvena u ocjeni da su glavnu ulogu pri formuliranju deklaracije odigrali Krek i njegovi pristalice te istarski pravaši Spinčić i Laginja. Deklaraciju je na prvoj sjednici parlamenta 30. svibnja 1917. pročitao predsjednik kluba Anton Korošec. Deklaracija je od vlade i vladara zahtijevala da se na temelju nacionalnog načela i hrvatskoga državnog prava svi teritoriji Monarhije na kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi ujedine u samostalno državno tijelo, slobodno od svake tuđinske vlasti, izgrađeno na demo-

³⁴ *Konstantin Bastaić*, Hrvatski sabor i Jugoslavenski odbor. Jugoslavenski odbor u Londonu, Zagreb 1966, str. 311—312.

³⁵ Dnevnik biskupa Jegliča, 15. lipnja 1915. Nadbiskupski arhiv Ljubljana.

³⁶ Adresa Starčevićeve stranke prava, predložena u Hrvatskom saboru 1. ožujka 1917. Tisak: Hrvatska tiskarna u Zagrebu, 1917.

kratskom principu pod habsburškim žezlom.³⁷ O Majskoj deklaraciji postoji do danas u slovenskoj i, šire, jugoslavenskoj historiografiji niz potpuno suprotnih ocjena. Mislim da je historijskoj objektivnosti najbliže stajalište prema kojemu ne treba negodovati zbog habsburškog okvira deklaracije i zbog njega je ocjenjivati kao reakcionarnu. Također nema smisla izmišljati priče o neiskrenosti habsburškog okvira. Habsburški je okvir pri ocjenjivanju deklaracije manje-više beznačajan. Deklaracija je i s habsburškim okvirom bila potpuno revolucionaran zahtjev, jer je zahtijevala definitivno rušenje dotadašnjih političkih struktura Monarhije, tj. dualizma, i stvaranje nove državne formacije na jugu Monarhije. To je bilo ono na što nije pristajao nijedan odlučni politički faktor Monarhije. Odbili su je dvor, njemačke političke stranke, vojni krugovi i vlade austrijske i mađarske polovice.³⁸

Takva stajališta nisu zastrašila slovenski politički pokret da bi odstupio od deklaracijskih zahtjeva. Možemo utvrditi upravo suprotno. U slovenskom je narodu počeo pokret za potporu deklaraciji — deklaracijski pokret, koji je programu Majске deklaracije dao širok demokratski značaj, radikalno postavljao njezine zahtjeve, dao mu socijalnu crtu i na kraju se uobličio u pravo slovenskog naroda na samoodređenje. Već u ljeto 1917. počeli su se za Majsku deklaraciju izjašnjavati pojedinci i općinski odbori, naročito u Štajerskoj. Nacionalno političko vodstvo osluhnuo je radikalno demokratsko raspoloženje naroda, i *Slovenec* je već 28. srpnja 1917. pisao da mu je Majska deklaracija samo minimum i da će, ne riješi li Monarhija jugoslavensko pitanje zakonskim putem, ono postati međunarodno pitanje. Već nakon nekoliko dana, 4. kolovoza, *Slovenec* je sekundirao i *Slovenski narod*. Ali polet deklaracijskog pokreta možemo pratiti od rujna 1917, od tzv. Septembarske izjave, koju je inicirao ljubljanski biskup Jeglič. Izjavu su uz biskupa potpisala vodstva SLS i NNS te organizacija katoličkog radništva; ona je izražavala potpunu suglasnost s politikom Jugoslavenskog kluba. Socijaldemokrati, koji su bili pozvani da potpišu Septembarsku deklaraciju, odbili su to s obrazloženjem da je za njih prikladnija Tivolijska rezolucija od Majске deklaracije. Takvim nerealnim stajalištem socijaldemokrati su ostali po strani od deklaracijskog pokreta i tako propustili priliku da pokretu daju više socijalnog sadržaja prema svojem nazoru.³⁹

Tivolijske se rezolucije u dalekom Chicagu, gdje je u to doba živio, u kolovozu 1917. odrekao sam njezin tvorac Etbin Kristan u takozvanoj čikaškoj izjavi Slovenskog republikanskog udruženja. Eto pasusa iz izjave:

»Pitanje jesu li Jugoslaveni jedan ili četiri naroda naučno je pitanje i ne može se riješiti politički. Činjenica je ovo: Jugoslaveni su po krvi i jeziku srodni kao jedan narod, koji se dijeli po dijalektima, ali je historijska sudbina dosudila pojedinim dijelovima poseban razvitak, iz kojega

³⁷ J. Pleterški, Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo (dalje: Pleterški, Prva odločitev Slovencev), Ljubljana 1971, str. 116.

³⁸ Isto, str. 117 i L. Ude, Deklaracijsko gibanje na Slovenskem. Naučni skup u povodu 50-godišnjice raspada Austro-Ugarske Monarhije, Zagreb 1969, str. 143.

³⁹ J. Pleterški, Prva odločitev Slovencev, str. 203—205.

se rodila i specifična plemenska svijest svakog dijela. Dok među Jugoslavenima nema većih jezičkih razlika [...] ima ipak svaki dio svoju literaturu, svoje posebne kulturne boje, običaje i tradicije. Uvažavajući te činjenice, smatramo da je jedino uspješno rješenje slovenskog i uopće jugoslavenskog pitanja političko ujedinjenje svih jugoslavenskih dijelova, ali kojima se dopušta autonomija u svim poslovima što po svojoj prirodi nisu zajednički. Realizacija te ideje moguća je u političkom obliku Jugoslavenske Federativne Republike, koju označujemo kao naš cilj.^{39a}

Glavni socijaldemokratski ideolog nacionalnog pitanja Henrik Tuma, ostajući na klasnom stajalištu i u strahu od gubitka Trsta i Primorja, koje je ugrožavao talijanski imperijalizam, želio je očuvanje Habsburške Monarhije, i u njoj socijalnu revoluciju i demokratizaciju. Takvo fatalističko, nerevolucionarno ostajanje na klasnom stajalištu izazvalo je u Socijaldemokratskoj stranci otpor omladinaca koji su se pridružili deklaracijskom pokretu a da nisu mogli značajnije utjecati na njegov socijalni sadržaj. Obrazloženje njihove odluke dao je Albin Prepeluh u članku »Ideja ali dogma« u *Napreju*, 22. rujna 1917, u kojem kaže: »U ovo vrijeme ne možemo drukčije nego biti složni sa svojim narodom [...] jer strašno bi bilo ako bismo i na trenutak pomislili nastupiti protiv oslobodilačkih težnji naroda kojega smo sinovi. Slovenski se socijalisti ne mogu postaviti izvan naroda kojega jesu i ostaju dio. Mi osjećamo nacionalno ugnjetavanje jednako kao i socijalno. Slovenski radnik, mali seljak, niži činovnik po svojoj su biti, po svojoj narodnoj psihi demokratski elementi. Engleski radnik poznaje isključivo socijalnu borbu, njemački i talijanski poznaju socijalnu i političku borbu, a češki i slovenski radnik poznaje socijalnu, nacionalnu, kulturnu i jezičku borbu. Smiješno bi bilo ako bi se slovenski David želio boriti u opremi engleskoga ili njemačkog Golijata [...]«⁴⁰

U deklaracijskom je pokretu program Majske deklaracije ubrzo izgubio svoj habsburški okvir. Kao prvu dokaznu indiciju za to možemo uzeti Krekov članak »Za narodno ujedinjenje«, što ga je objavio u novinama starčevićanske stranke prava *Hrvatska država* u Zagrebu 4. rujna 1917. Članak počinje spominjanjem ideja Majske deklaracije i isticanjem jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba. Glavna je misao članka konstatacija da je nacionalni život bez državnosti nemoguć, da nije moguće postići ravnopravnost bez slobodnoga, samostalnog državnog razvoja. Tu misao Krek suprotstavlja tvrdnji da bi narodna autonomija mogla zadovoljavati. Narodna autonomija bez državnosti nema životnog sadržaja, kaže Krek i kliče: »Ujedinjenje i ujedinjenom narodu jedinstvena samostalna slobodna država!« Potom je odredio i svoj stav prema habsburškoj klauzuli u deklaraciji: »Dinastija neka zna da se slovenski, hrvatski i srpski narod može zadovoljiti jedino samostalnom državom. Zahtjev za samostalnu državu nije Antantina politika, težnje za slobodom i samostalnošću starije su od Antante, takva nastojanja nisu veleizdaja. Robovanje je veleizdaja.

^{39a} Brošura Krfska deklaracija in demokracija; Chicago 1917, str. 15—17, cit.: po L. Ude, *Slovenski in jugoslovanska skupnost*, str. 46.

⁴⁰ F. Rozman, *Odnos JSDS do nacionalnega vprašanja*, str. 16—17.

Zahtjevi Slovenaca, Hrvata i Srba pravedni su i nužno se slažu s idejom razvijenoga, zdravog naroda, i uvažiti se moraju bez obzira na bilo koga.⁴¹

Iz deklaracijskog se pokreta rodila u kolovozu 1918. odluka o osnivanju Narodnog vijeća (sveta) za Sloveniju i Istru u Ljubljani. Vijeće je osnovano 16. i 17. kolovoza na tzv. Slovenskim danima, političkoj manifestaciji svih slovenskih političkih stranaka i gostiju, uglednih političara iz Hrvatske, Bosne, Češke i Poljske. Narodno se vijeće proglasilo vrhovnim političkim tijelom Jugoslavena u Cislajtarniji, ističući da se smatra integralnim dijelom budućega Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu.⁴²

Slovenski je narod sebi izabrao Narodno vijeće naročito zato da bude spreman za onaj historijski trenutak kad će, zajedno s Hrvatima i Srbima, preuzeti sva prava i dužnosti državne samostalnosti.⁴³ Dalmatinci nisu stupili u Ljubljansko Narodno vijeće ispričavajući se lošom prometnom povezanošću. Šestoga listopada bilo je u Zagrebu zaista osnovano Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba, a 16. listopada njegov je predsjednik dr. Anton Korošec odbio ponudu cara Karla o federativnom preuređenju države, s objašnjenjem da je ta ponuda došla prekasno i da narod želi potpunu samostalnost. Slijedeći takvo raspoloženje naroda Hrvatski je sabor 29. listopada proglasio prekid državnopravnog saveza s Austrijom i Mađarskom i pristupanje hrvatskih zemalja Državi Slovenaca, Hrvata i Srba a Narodnom vijeću priznao vrhovnu vlast.⁴⁴

Istodobno je i u Ljubljani održana velika politička manifestacija narodnog oslobođenja. Tim su činom Slovenci bili ujedinjeni s Hrvatima u zajedničku samostalnu državu, u kojoj je bilo i mnogo Srba u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Vjerojatno je upravo ta posljednja činjenica bila uzrok što država Narodnog vijeća nije mogla biti trajnije historijsko rješenje. Za samo Hrvate i Slovence to bi vjerojatno mogla biti, ali njome nije bio riješen srpski nacionalni problem.⁴⁵ Srbi s ove i one strane Drine težili su za potpunim ujedinjenjem svega srpskog naroda u jednu državu. Taj srpski element, jako pomiješan s Hrvatima u Hrvatskoj i u Bosni, ali i međunarodna politička situacija nove Države SHS, koju je ugrožavao talijanski imperijalizam, vršili su snažan pritisak na slovensku i hrvatsku buržoaziju pod kojim se vrlo brzo i bezuvjetno ujedinila s Kraljevinom Srbijom. Uz to još treba znati da je potkraj rata gotovo u svim političkim strankama, i u Hrvatima i u Slovenaca, bio snažan jugoslavenski integralizam koji je uspješno djelovao u korist ujedinjenja.⁴⁶

Slovinci su od osnivanja Narodnog vijeća u Ljubljani i dalje mnogo razmišljali o svojem položaju u budućoj novoj Državi Slovenaca, Hrvata i Srba. Ustavnopravni odsjek Narodnog vijeća predlagao je da se Država

⁴¹ J. Pleterški, *Prva odločitev Slovencev*, str. 149.

⁴² Izvještaj u *Slovincu i Slovenskem narodu*, 17. i 18. kolovoza 1918.

⁴³ Isto.

⁴⁴ *Ferdo Šišić*, *Dokumenti o postanku kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1914—1918*, Zagreb 1922, str. 196.

⁴⁵ J. Prunk, *Slovenačko-hrvatski odnosi*, str. 281.

⁴⁶ Isto.

SHS uredi federativno s tri jedinice koje bi imale svoje pokrajinske sabore i vlade s određenom autonomijom ali koja ne smije ići predaleko. Zakonodavstvo bi bilo pridržano centralnom parlamentu. Autonomne bi jedinice bile: 1. Slovenija s Istrom, 2. Bosna i Hercegovina s Dalmacijom, 3. Hrvatska sa Slavonijom i Banatom i, eventualno, 4. Srbija s Crnom Gorom ako bi došlo do velikog ujedinjenja u okviru Krfske deklaracije, na što je kao na vrlo vjerojatno upozoravao A. Korošec.⁴⁷ U takvom prijedlogu nije se vidio nikakav trag hrvatskoga državnog prava na koje su se Slovenci pozivali u zajedničkoj borbi s Hrvatima protiv dualističke Habsburške Monarhije, posljednji put u Majskoj deklaraciji.⁴⁸

U raspravama o ujedinjenju Države SHS s Kraljevinom Srbijom u studenome slovenski su klerikalci, koji nisu bili za takvo bezuvjetno ujedinjenje u centralistički i unitaristički oblik, zahtijevali kulturnu i upravnu autonomiju u decentraliziranoj državi. Isticali su svoju volju da i nadalje žive svojim životom vlastite narodne individualnosti u smislu rezolucije Narodnog vijeća. A liberali su već na sastanku 13. studenoga 1918. svečano izjavili da političku, ekonomsku i kulturnu budućnost jugoslavenskoga naroda vide samo u jedinstvenoj Državi Srba, Hrvata i Slovenaca s centralnom vladom. Za centralističko i unitarističko uređenje jugoslavenske države s Kraljevinom Srbijom izjasnili su se i kulturni radnici iz liberalnog kruga i stranački neopredijeljeni koji su 23. studenog 1918. objavili u Ljubljani »izjavu intelektualnih radnika«.⁴⁹ U slovenskom nacionalnopolitičkom programu u studenom 1918. nije bilo teoretski izrađene točke o slovenskoj narodno-državnoj suverenosti, naprosto se utopila u zajedničku narodnu suverenost Slovenaca, Hrvata i Srba. »Slovenska narodna državnost«⁵⁰ u studenom 1918. živjela je samo via facti. Jasna predodžba o nacionalnoj suverenosti i vlastitoj državnosti u savezu s ostalim jugoslavenskim narodima u slovenskim će političkim programima dozreti tek u prvoj jugoslavenskoj državi.

Versailleski imperijalistički mir otcijepio je od matice naroda u Jugoslaviji, koju su Slovenci držali svojom, trećinu narodnog tijela. U stranim državama Slovenci su bili izloženi žestokom pritisku odnarođivanja, i bit političkog života i programa bila je zato usmjerena na to da narod samo preživi.

Matica slovenskog naroda dobila je jugoslavenski državopolitički okvir. Nacionalnopolitički položaj slovenskog naroda u jugoslavenskoj se državi bitno promijenio i poboljšao u usporedbi s onim u bivšoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Slovenski je narod u toj državi postao politički faktor i doživio svoj znatan privredni, socijalni i kulturni razvoj. U tom je smislu prva jugoslavenska država značila historijski napredak i učvršćenje postojanja slovenskog naroda. Pa ipak, zbog velikosrpskih hegemonističkih

⁴⁷ Arhiv Socialistične Republike Slovenije, Fond: Narodni svet, fasc.: Spisi odsekov; M. Ustavno-pravni odsek.

⁴⁸ J. Prunk, Slovenačko-hrvatski odnosi, str. 282.

⁴⁹ Momčilo Zečević, Slovenska ljudska stranka in jugoslovansko zedinjenje, Maribor 1977, str. 170.

⁵⁰ Jurij Peroviček, Oblikovanje slovenske nacionalne države 1918. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXV/1985.

tendencija i jugoslavenske unitarističke politike, slovensko je pitanje ostalo neriješeno.⁵¹

Za njegovo su rješenje izrađivali recepte svi politički tabori, odnosno stranke, i svatko je kao spasioca nudio sebe. Za razliku od prijeratnog položaja, kad građanstvu i njegovim konceptima radnički pokret uopće nije mogao konkurirati, u staroj je Jugoslaviji s privrednim i općenito društvenim razvojem te postupnim socijalnim prestrukturiranjem porasla važnost radničkog pokreta i njegovi su koncepti postajali sve vredniji da budu uzimani u obzir.

Ali je radnički pokret, kao i građanski tabor, bio politički rascijepljen bar na tri osnovna pravca, socijaldemokratski, komunistički i kršćansko-socijalistički koji je od početka tridesetih godina postajao samostalnim političkim subjektom u Sloveniji.

Značajan element koji je uz ostalo snažno određivao nacionalnopolitičke programe slovenskoga građanstva bila je njegova rascijepljenost na dva suprotna, nepomirljiva politička tabora, na katolički odnosno klerikalni, koji je dugo bio kompaktan, i na napredni odnosno liberalni, koji je bio organizacijski i politički prilično heterogen, najčešće rascijepljen. U njemu je glavna politička snaga bila slovenska liberalna buržoazija, od godine 1919. uključena u svejugoslavensku unitarističku Demokratsku stranku. Donekle je relevantnu ulogu igrala i slobodoumno orijentirana Samostalna kmetška (seljačka) stranka, od 1926. ujedinjena sa slovenskim republikancima i autonomistima u Slovensku kmetšku stranku.⁵²

Prve dvije godine u staroj Jugoslaviji slovenske građanske stranke u biti nisu rekle u pogledu nacionalnog pitanja ništa novo, što nisu rekle već u studenom 1918. Na prvom su mjestu bili zabrinutost za Korušku i Primorje te socijalno pitanje. I uoči izbora za konstituantu u studenom 1920. nacionalni se programi još nisu ocrtavali tako jasno kao kasnije. U strankama (osim u liberala) zapažalo se da su još prilično nesigurne i da se ne snalaze u novoj državnoj sredini i pred novim beogradskim vodstvom.⁵³

U veljači 1921. bila je slovenska javnost upoznata s izjavom slovenskih kulturnih radnika koji su se zauzeli za očuvanje individualnosti slovenskog naroda a protiv unifikacije [...] »U ime mirnoga međusobnog rada i napredovanja, međusobne bratske sloge, zalažu se slovenski kulturni radnici za takav ustav koji državi daje potrebnu snagu prema vani, i ujedno mogućnost razvoja imanentnim snagama pojedinih privredno-kulturnih jedinica unutra.

S obzirom na sve to izjašnjavaju se slovenski kulturni radnici za autonomiju slovenskoga ionako već dovoljno raskomadnanog teritorija, i to u takvom opsegu koji ne bi slabio snagu države, nego je jačao, dajući

⁵¹ J. Prunk, Politične koncepcije slovenskoga meščanstva v stari Jugoslaviji (dalje cit.: J. Prunk, Politične koncepcije). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII/1982, str. 117.

⁵² Isto.

⁵³ Melita Pivec, Programi političnih strank in statistika volitev. *Slovenci v desetletju 1918—28* (Zbornik razprav), Ljubljana 1929, str. 359.

poleta individualnim silama jedinica.«⁵⁴ Inicijativu za izjavu dali su urednici *Naših zapiskov*, socijalistički disidenti dr Dragotin Lončar, Albin Prepeluh i Fran Erjavec, koji su se razišli sa Socijalističkom strankom uglavnom zbog njezina upornog ostajanja pri narodnom unitarizmu i državnom centralizmu. Izjavu je potpisalo 49 najuglednijih slovenskih kulturnih i naučnih radnika iz svih političkih tabora i nezavisni. Od glavnih stvaralaca zapažamo da nema potpisa samo Otona Župančiča, koji, na žalost, nije imao jasne pojmove o narodnoj orijentaciji. Liberalna stranka, čvrsto ostajući pri unitarizmu i centralizmu, u kojima je gledala instrument za borbu protiv konkurentske Klerikalne stranke, napala je i jedne i druge potpisnike i šikanirala neke od njih, naročito Ivana Prijatelja.

O velikom značenju i utjecaju koji je ta izjava imala na razmišljanje o slovenskom nacionalnom pitanju ne može biti dvojbe. Do sada je vjerojatno najbolju ocjenu dao Fran Erjavec godine 1958: »Mirno mogu tvrditi da tek ona znači pravi početak tzv. 'autonomijskog pokreta' u Slovenaca, koji je zatim postao prava dominantna svega političkog htijenja Slovenaca u prvoj Jugoslaviji, zbog čega naravno znači i prvi međaš u našoj političkoj historiji. Tek je ona jasno definirala jezgru našega nacionalno-političkog problema i nekako ponovo razdvojila duhove, ali sada ne više prema svjetonazornim gledištima, kako ih je bio četiri desetljeća prije razdvajao Mahnič, nego prema izrazito političkim. Već samo s toga stajališta ona nedvojbeno znači vidljiv i zdrav korak naprijed u čitavom našem političkom životu.«⁵⁵ U svojoj ocjeni Erjavec u nečemu pretjeruje: autonomijska izjava nije provela potpuno političko razdvajanje duhova, nego samo političko razdvajanje u pogledu razumijevanja nacionalnog pitanja. Do potpunog političkog razdvajanja duhova u nacionalnom i socijalnopolitičkom pitanju došlo je u Sloveniji na sredini tridesetih godina, kad su stupili na scenu novi društveni subjekti i kad je bilo razbijeno i jedinstvo katoličkoga političkog tabora.

Autonomijska je izjava u veljači 1921. zaista direktno utjecala na nacionalnopolitički program Slovenske ljudske stranke. Suprotno centralističkom vladinom ustavnom prijedlogu i liberalnom centralističkom i unitarističkom programu SLS je predlagala u biti ustavni nacrt pokrajinskih autonomija. Zalagala se za podjelu države na šest pokrajina, među kojima bi jedna bila i Slovenija. Predviđala je autonomne pokrajinske vlade i skupštine koje bi imale autonomnu zakonodavnu funkciju na svojem teritoriju, izuzevši poslove koji bi po ustavu pripadali nadležnosti državnih organa.⁵⁶ Taj je ustavni nacrt bio kompromis između centralističke i federalističke ideje. S obzirom na nedovoljno afirmiranu slovensku državopravnu tradiciju zahtijevao se neki srednji put, nešto

⁵⁴ *Naši zapiski*, br. 2, 1921, str. 129.

⁵⁵ *Fran Erjavec*, Autonomistična izjava slovenskih kulturnih delavcev. Zgodovinski zbornik. Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1958, str. 24.

⁵⁶ *Josip Hohnjec*, O ustavi naše države. Slovenci v desetletju 1918—1928, Ljubljana 1928, str. 325—338.

manje od federacije i nešto više od uobičajene upravne decentralizacije, zbog čega je takvo poimanje bilo pravno neodredivo.⁵⁷

U osnovu klerikalnoga ustavnog nacrtu ipak je bila ugrađena ideja narodnoga okupljanja Slovenaca. U kritici ustavnog nacrtu SLS i njegovih mogućih posljedica za slovensku kulturu, privredu, radništvo i inteligenciju slovenski su liberali dokazivali da je klerikalni koncept u svojoj osnovi federalistički.⁵⁸

Autonomijsku izjavu i autonomijski program vrlo su oštro odbili socijaldemokrati. Njihov je novi ideolog Filip Uratnik u *Napreju*, 4. svibnja 1921, napisao: »Razlikujemo se od skupina koje žele da za podjelu na autonomne teritorijalne jedinice i njihov opseg bude mjerodavan plemenski osjećaj, kakav je stvorila nama i našem razvoju neprijateljska historija. Srbi na okup, Hrvati na okup, Slovenci na okup! Tako glasi njihova popularna parola, popularna zbog toga što je reakcionarna. Reakcionarna je u najlošijem značenju riječi. Ona upućuje natrag u našu prošlost, u privrednu i kulturnu nemoć, u anarhiju, u upravnu besmislenost.«

Takvo unitarističko i centralističko stajalište slovenska je socijaldemokracija u biti, s manjim izuzecima, zastupala čitavo vrijeme stare Jugoslavije, i u tome je donekle i objašnjenje zašto su je centralistički režimi onako tolerantno gledali i zašto je ponekad paktirala s krajnje proturadničkom, centralistički i unitaristički orijentiranom finansijskom buržoazijom. Time su socijaldemokrati sebi uvelike zatvorili put za prodor u slovenski politički život i ostali cijelo vrijeme ograničeni na neka mjesta i male slojeve kvalificiranog radništva.

Što se tiče nacionalnog unitarizma i centralizirane državne organizacije, citiramo ocjenu koja vrlo lijepo objašnjava sadržaj problema: »Želja za centralizmom i potpunim (nacionalnim) izjednačenjem mogla je potjecati i iz poštene želje da se izbrišu sve pogreške i zablude prošlosti, da se u starudije baci sav balast historijski, da se sruši sve što bi moglo razdvajati, da počne tako reći ni iz čega nov, drukčiji i bolji život. Naravno, praksa je već uskoro pokazala besmislenost i utopizam takvih ideja.«⁵⁹

»Zaista je nerealnost bila prva slabost iako idealnoga unitarizma. Posebno kad je riječ o marksistima. Plemenitost namjere nije dovoljna za društvenu akciju. Osnova joj može biti samo analiza stvarnosti. A stvarnost je bila takva da su narodi koji su osnovali jugoslavensku državu bili društvena i historijska realnost već godine 1918, bilo to nekom drago ili ne. Osim toga se ideji o ravnopravnosti ljudi i naroda, ideji o ravnopravnosti zajednica naroda ne može osporiti plemenitost. Nikada nije postojalo jugoslavensko nacionalno pitanje, ni u vrijeme borbe za pravo na jugoslavensko državno ujedinjenje u toku prvoga svjetskog rata ni kasnije. Sam pojam 'nacionalno pitanje' vezan je za postojanje naroda,

⁵⁷ *Momčilo Zečević*, Na istorijskoj preokretnici. Slovenci u politici jugoslovenske države 1918—1929, Beograd 1985, str. 308.

⁵⁸ *Economicus*, V borbi za ustavo, *Njiva*, 7. ožujka 1921, str. 69—73.

⁵⁹ *Vasilij Melik*, Slovenski liberalni tabor in njegovo razpadanje. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXII/1982, str. 22.

a jugoslavenskog naroda nikada nije ni bilo. Uvijek je postojalo, kada ga je tko postavio, otvoreno samo jugoslavensko pitanje kao državno pitanje.⁶⁰

Primorski Slovenci koje je versailleski mir otkinuo od narodne matice u Jugoslaviji poslije prvoga su se šoka počeli prilagođavati novoj političkoj stvarnosti u talijanskoj državi. Unatoč izrazitoj nacionalnoj ugroženosti od talijanskog imperijalizma i zatim fašizma, koja ih je sama po sebi prinuđivala na nacionalnu koncentraciju, ostajali su i dalje politički rascijepljeni na većinski nacionalnogradanski i socijalistički tabor. Posljednji se već godine 1919. pridružio Talijanskoj socijalističkoj stranci i u povodu njezina rascjepa 1921. i osnivanja Komunističke partije Italije uključio se u nju. Ti su Slovenci zatim u nacionalnom pogledu slijedili politiku KPI.⁶¹ Slovenske i hrvatske građanske stranke na sredini godine 1919. udružile su se u zajedničku političku organizaciju *Edinost* a da se nisu odrekle svojih ideoloških nazora nego samo iz potrebe »da se pomogne našem narodu, da talijanske vlasti daju narodu što mu pripada [. . .] a prije svega da nam se prizna naša kultura«.⁶² Rapallski su ugovor Primorci doživjeli kao veliko razočaranje i neku vrstu dvostruke izdaje: i jugoslavenske vlade i, također, narodne matice. Poslije prvih teških zamjerki jugoslavenskoj vladi, u *Edinosti* su potkraj studenoga 1920. počeli opravdavati jugoslavensku vladu i tražiti krivicu prije svega u unutrašnjim razdorima u Hrvatskoj i Sloveniji, i njihovu negativnom odnosu prema jugoslavenskoj državi odnosno prema Srbiji kojoj su pripisivali ulogu jugoslavenskog Piemonta. *Edinost* je pisala potpuno neobjektivno: »Slovenci žele zapovijedati u Beogradu, umjesto da uče od Srba. Prokleta kranjska svađa [. . .] vražje stranačarstvo Kranjske [. . .] žrtvuju Korušku, Jadran [. . .] samo da se mogu održati na koritu [. . .] Posve je prirodno što je Srbija smatrala Sloveniju svojom pokrajinom i da je mora tek jugoslavenski odgojiti i uputiti.«⁶³

U toj iako u očaju napisanoj rečenici odražava se jasno jugoslavenska orijentacija i težnja za snažnom jugoslavenskom državom koja bi jedina mogla zajamčiti podršku nacionalnom pokretu u Italiji i kojoj će se morati jugoslavenska manjina prije ili kasnije ovako ili onako pridružiti. Tome je cilju bilo podređeno svo djelovanje za nacionalno samoodržanje.⁶⁴

Na početku godine 1921. vođa *Edinosti* dr. Josip Vilfan na zasjedanju Jadranskog zbora u Zagrebu izjavio je »da osjećaji Slovenaca i Hrvata nisu neprijateljski prema Italiji i ne zahtijevaju takve metode koje nas kao talijanske državljane dovode u koliziju s talijanskim zakonima«.⁶⁵ Poslanici Jugoslavenske stranke ovako su u svom prvom nastupu u rimskom parlamentu godine 1921. formulirali svoj odnos prema Italiji: »Slovenci i Hrvati u Italiji prihvaćaju rapallski ugovor i aneksiju s rezervom

⁶⁰ Pleterski, *Nacije, Jugoslavija, revolucija*, str. 179–180.

⁶¹ Milica Kacin-Wobinz, O stališjih političnih strank Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini po priključitvi dežele k Italiji. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XX/1981, str. 101.

⁶² *Edinost*, 4. kolovoza 1919; cit. po Milici Kacin, navedeno djelo, str. 102.

⁶³ *Milica Kacin*, str. 106.

⁶⁴ Isto.

⁶⁵ Arhiv Socijalistične Republike Slovenije, Fond: Pisarna za zasedeno ozemlje, fasc. 1.

— con riserva — jer je bila provedena bez sudjelovanja zainteresiranog stanovništva i suprotno etničkoj strukturi teritorija. Ipak su potpuno svjesni svoga izuzetnog položaja budući da pripadaju jugoslavenskim narodima, ali, jer su istodobno udruženi s talijanskim narodom u jednu državu, prihvaćaju zbog toga sve posljedice koje proizlaze iz te činjenice.⁶⁶

Ubrzo nakon rapallskog ugovora u zajedničkoj je Političkoj organizaciji Edinost počelo dolaziti do očitih trvenja između liberalne građanske struje oko Vilfana i narodne kršćanskosocijalne struje oko Vergilija Ščeka i dra Engelberta Besednjaka.

Posljednja je svoj socijalni radikalizam povezivala sa zahtjevom izrade konkretnoga nacionalnog programa za Slovence i Hrvate što je vodstvo Edinosti odbijalo iz razloga političkog taktiziranja s talijanskom vlasti. Kršćanski su socijalisti u nacionalnopolitičkom pogledu zahtijevali: »Jedini naš program može biti autonomistički program [...] jer smo uvjereni da ćemo se samo tada spasiti od nacionalne, ekonomske i socijalne propasti ako budemo na svojoj zemlji vlastiti gospodari. Priznajemo rapallski ugovor, priznajemo da smo talijanski državljani [...] da imamo dužnosti talijanskih državljana, ali ipak nećemo i ne možemo biti obična pokrajina, nego autonomna pokrajina u okviru države.«⁶⁷

Autonomija im je značila jedini recept za sve i jedini put za ujedinjenje svih narodnih snaga, »također i najzadrtijih komunista.«⁶⁸

Na početku godine 1924. i slovenski se građanski tabor razdvojio organizacijski na dvije političke organizacije. Poslije rascjepa liberalna se tršćanska Edinost, a koja je djelovala i u cijeloj Julijskoj krajini, proglasila nadstranačkom i natklasnom organizacijom, jedinim frontom kojim je jedini cilj održanje nacionalne zajednice kao sastavnog i neodvojivog dijela jugoslavenskih naroda u jezičkom i kulturnom pogledu. Proglasila je poštivanje uvjerenja i odbijala »nacionalistički radikalizam« i »metode intransigentnog otpora političkoj realnosti.«⁶⁹

Kršćanskosocijalne organizacije u Gorici i Istri proglasile su ideju da su narod, kršćanstvo, socijalna misao i demokracija nedjeljiva cjelina. Ipak poslije godine 1926, kad je fašistički režim poljuljao temelje nacionalne zgrade, sve su se više pridržavali čistoga kršćanstva kao jedinog pouzdanog temelja za buduću nacionalnu borbu.⁷⁰

Slično se preorijentirala tršćanska Edinost. Tvrdnju da se više nije moguće posvećivati »cijeloj zgradi«, od koje su još ostali samo zidovi, kao što je napisala *Edinost*, slijedio je zaključak da se treba posvetiti »njezinim pojedinim dijelovima [...] da se odvрати potpuno rasulo, da ne postanemo samo hrpa običnih biblijskih ruševina«. Svoju je buduću djelatnost orijentirala na omladinu i na preostalu inteligenciju koja bi djelovala na četiri temelja: nacionalnom, kulturnom, ekonomskom i mo-

⁶⁶ Atti parlamentari, Camera dei Deputati, leg. XXVI., vol. 1, str. 120 — po Milici Kacin, str. 105.

⁶⁷ *Goriška straža*, 15. VI 1921 — cit.: Milica Kacin, str. 102.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ *Milica Kacin*, str. 103.

⁷⁰ Isto.

ralnom. Cilj je bio stvoriti takvoga »Slavena — talijanskog državljanina, koji će znati hodati po tvrdom tlu realnoga života, koji će biti korektan državljanin i istodobno korektan član svojega naroda«. Izjasnila se protiv bilo kakvih akcija koje bi mogle »kompromitirati našega čovjeka« i inzistirala isključivo na legalnom djelovanju »da se otkloni svaka sumnja u pogledu korektnosti naših namjera«. ⁷¹ Ali su potajno već godine 1923. predviđali osnivanje tajne organizacije u pokrajini za »neronska vremena«.

U Koruškoj je bila poslije plebiscita slovenska svijest klonula, a vlasti i vladajuće društvene strukture učinile su sve da bi što više zakočile političku, ekonomsku i kulturnu konsolidaciju Slovenaca. Sistem germaniziranja koji je djelovao već pola stoljeća sada je još ojačao. Sredstva i načine za to nije mu bilo potrebno istom tražiti. Novo je bilo to da su sistematski razvili agitaciju u smislu nacionalnopolitičkog rascjepa slovenskog stanovništva na Slovence i »Windische«. Koruški su socijalisti samo jednom pokušali načelno raspravljati o slovenskom pitanju (listopad 1925). Svoju borbu za očuvanje demokracije nisu povezivali sa zahtjevom za ravnopravnost Slovenaca. Slovenski su prijedlog za kulturnu autonomiju Slovenaca koruške njemačke stranke s pregovorima 1925—1927. politički iskoristile protiv manjine za opravdanje germanizacije koja se sve više širila. ⁷²

Godina 1923. znači u osmišljavanju slovenskoga nacionalnog programa važan korak naprijed. Prije izbora za jugoslavensku Narodnu skupštinu političke su stranke formulirale svoje političke programe. Značajno je bilo da je Slovenska ljudska stranka, kao najjača slovenska politička snaga, u svojem programu jasno i odlučno stala na autonomijsko stajalište. U svojem štampanom programu u brošuri »Sudite prema djelima. Putokaz slovenskim biračima u borbi za slovensku samostalnost!« istakla je da »za slovenski narod zahtijeva samostalnost, koju naziva autonomijom u okviru jugoslavenske države«. ⁷³

Brošura na više mjesta objašnjava što znači autonomija koju zahtijeva SLS. Prije svega to je politička, privredna, socijalna, kulturna i nacionalna samostalnost slovenskog naroda. ⁷⁴ To je borba za pravo i samostalnost Slovenaca da vlastitim poslovima na vlastitu tlu upravljaju sami. ⁷⁵ U otporu slovenskog naroda velikosrpskom centralizmu nije riječ samo o političkom osamostaljenju slovenskog naroda u okviru autonomije, nego je riječ i o službenom socijalnom i privrednom programu, za privredno i socijalno osamostaljenje slovenskoga seljačkog i radničkog naroda. ⁷⁶ Za tim posljednjim objašnjenjem društvenog sadržaja autonomije slijedi neposredno isticanje da su Slovenci poseban narod koji

⁷¹ *Edinost*, 18. V; 25, 27. VII 1926 — cit. Milica Kacin, str. 103.

⁷² J. Plesterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Ivan Regent, Janko Plesterski, Ivan Kreft, *Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobota 1964*, str. 81—134.

⁷³ Brošura, str. 1.

⁷⁴ Brošura, str. 27.

⁷⁵ Brošura, str. 4.

⁷⁶ Brošura, str. 43.

ima svoj jezik, svoju kulturu i naobrazbu, te je drukčije vjere od Srba.⁷⁷ Zanimljiva je lucidna ocjena u brošuri da su Srbi i centralisti u biti isto. Oboje naime žele da se iz Beograda upravlja cijelom državom. Razlika je samo ta što jedni otvoreno izjavljuju da žele hegemoniju Srba, a drugi svoje namjere skrivaju pod plaštom jugoslavenstva.⁷⁸

SLS je u svojim političkim programskim zamislima planirala tek samoodređenje za Slovence u okviru Kraljevine SHS. U te zamisli prema tome u to vrijeme nije bila uključena ideja Ujedinjene Slovenije, tj. ujedinjenja svih Slovenaca u zajedničku nacionalnu državu. Inače je njezin zahtjev za autonomiju Slovenije u okviru Kraljevine SHS bio uvelike suglasan s načelom narodnog samoodređenja.⁷⁹ Vrijedi spomenuti kako je SLS u svojem programu istakla da jugoslavenskoj državi organski pripadaju također i Bugari⁸⁰, što je inače bila zatim više puta klerikalna parola u političkoj igri s Beogradom.

O slovenskoj nacionalnopolitičkoj autonomiji mnogo su govorili i pisali zatim i njezini ideolozi — politički vođe a i neutralni pravnici: dr Janko Brejc, dr Andrej Gosar, dr Josip Hohnjec i vođa stranke dr Anton Korošec, a malo kasnije strankin publicist Fran Erjavec, te Leonid Pitamic, Metod Dolenc, Melita Pivec i drugi.

Uz SLS zahtjev je za samoodređenje unijela u svoj izborni program i mala Slovenska republikanska stranka koju je na celjskom, šentjurskom i kozjanskom području organizirao dr Anton Novačan. Stranka nije stekla veći praktičan utjecaj, ali zbog originalnosti i radikalnosti vrijedi ukratko prikazati njezin program. SRS se zalagala za federativno i republikansko državno uređenje i s tim u vezi za preobražaj Kraljevine SHS u saveznu (federativnu) republiku.⁸¹ Upozoravala je da samo republikansko državno uređenje osigurava potpunu vladavinu naroda i jamči neometan privredni razvoj svakom pojedincu i cijeloj državi — a federativno državno uređenje osigurava pojedinim narodima da se u svojoj državnoj zajednici međusobno sporazumijevaju, i to ne pod pritiskom odozgo nego na osnovi istinskog izraza narodne volje.⁸² Zato je istakla da je federacija veća od autonomije. U jugoslavenskoj je federaciji SRS zahtijevala potpunu upravnu samostalnost Slovenije, koja bi u njoj bila zasebna država isto tako kao što su zasebne države pojedini dijelovi velike federativne Amerike ili federativne republike Švicarske. Ideja o saveznoj republici Jugoslaviji zato je, prema isticanju SRS, izražavala želju Slovenaca da više ne budu sluge ni Beča, ni Rima, ali ni kod kuće u državi sluge Beograda ili Zagreba. Zato je SRS odbijala i veliku Srbiju i veliku Hrvatsku. Po njoj je slovenski narod dovoljno zreo da sam sobom upravlja i diše na vlastita pluća.⁸³

⁷⁷ Brošura, str. 43—44.

⁷⁸ Brošura, str. 45.

⁷⁹ *Jurij Peroviček*, Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki (prosinac 1922 — travanj 1923), *Zgodovinski časopis*, 38/1984, str. 15.

⁸⁰ Cit.: Brošura, str. 70.

⁸¹ *Republikanec*, 8. III 1923. Vodstvo SRS, Manifest slovenskih republikancev.

⁸² Isto.

⁸³ Isto.

Vođa stranke dr. Novačan također je napisao što misli o jugoslavenskom nacionalnom jedinstvu odnosno o nacionalnim individualnostima u Jugoslaviji. Za njega je težnja »da se Slovenci, Hrvati i Srbi stope preko noći u jedan narod, da dakle budu jedna štruga od triju vrsta brašna, a da tu štrucu zamijese beogradski pekari« — za njega je takva težnja bila protuprirodna. »Troje su naime jedno samo u katekizmu, ali je i ondje to vjerska tajna.«⁸⁴

Takve je slovenske zahtjeve za narodno samoodređenje okarakterizirao tadašnji komunistički teoretičar nacionalnog pitanja dr. Sima Marković u svojoj knjizi »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma«, Beograd 1923, ovako: »Nasuprot hegemonističkom centralizmu srpske buržoazije, sa hrvatske i slovenačke strane ističu se, u pogledu državnog uređenja, autonomistički, federalistički i konfederalistički zahtjevi. Slovenci traže legislativnu autonomiju, hrvatska zajednica je bila za federaciju, a Radić zahteva konfederaciju. Valja naglasiti da ni među Hrvatima ni među Slovencima nema nijedne političke grupe koja bi bila protiv državnog jedinstva, za otepljenje. Hrvati i Slovenci traže samo pravo samoopredjeljenja u okviru današnje države.«⁸⁵

Protiv isticanja narodne individualnosti, političke autonomije i samoodređenja bila je cijela plejada stranaka i struja liberalnog tabora te socijaldemokrati organizirani u Socijalističkoj stranci Jugoslavije. Njihovo unitarističko i centralističko stajalište već smo vidjeli, pa razmotrimo sada stajališta dviju stranaka slovenske liberalne buržoazije. Stari liberali, koji su se bili razišli s mladima iz JDS i obnovili svoju Narodnu naprednu stranku, svoj su program širili u glasilu *Slovenski narod*. Razlikovali su slovenski narod kao kulturnu a jugoslavenski narod kao političku jedinicu. »Slovenski se narod vlastitom svojom kulturnom snagom iz maloga plemena razvio u narod, tu je i nitko ga ne može negirati. Kao kulturna jedinica ima svoje prirodne, odgojem usadené osobine, koje ga razlikuju od naroda hrvatskog i naroda srpskog. Prije svega to je njegov jezik, Prešernov jezik. Razvio se u književni i mogu ga upotrebljavati ne samo pjesnici i beletristi, nego i znanstvenici.« Inače, pravi je program »neka međusobno upoznavanje, razumijevanje i iskreno bratsko sporazumijevanje služi misli ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u jedan politički narod.

Takvo će ujedinjenje odgojiti u narodu jednu jedinstvenu državnu i nacionalnu svijest, koje neka su temelj našoj državi.« Za NNS je biti pripadnik jugoslavenskog naroda značilo nešto više nego biti pripadnik slovenskog naroda. Nacionalne svijesti u Slovenaca, Hrvata i Srba sada nam u slobodnoj državi nisu potrebne [. . .]⁸⁶ Slovenci, Hrvati i Srbi neka nadomjestite svoj nacionalni osjećaj jedinom misli o pripadnosti jednom stanovništvu jedne države. »To neka bude novi nacionalni osjećaj, naša nova nacionalna svijest.« NNS zato misli da Slovencima nije potrebno isticanje i produbljanje »specifične slovenske nacionalne svijesti.«⁸⁷

⁸⁴ *Republikanec*, 4. siječanj 1923: Federacija in Avtonomija.

⁸⁵ Citirana knjiga, str. 115—116.

⁸⁶ *Slovenski narod*, 20. veljače 1923.

⁸⁷ Isto.

Još voluntarističkije unitaristički bio je program mladih liberala iz Demokratske stranke. U *Jutru* su zahtijevali da se narodna misao i državno jedinstvo ne ostvare samo ustavom i državnom organizacijom te raznim ustanovama, nego i »u duši i srcu« svih Srba, Hrvata i Slovenaca. Neka se tako ostvari »jedna narodna duša i jedna državna svijest«.⁸⁸

Osporavali su pravo na samoodređenje »koje da su Slovenci konzumirali 1. prosinca 1918. kad su se vlastitom voljom ujedinili sa Srbima i Hrvatima«.⁸⁹ Još je jedna politička skupina godine 1923. stala na stajalište slovenskoga narodnog samoodređenja. Njezina programska odluka bila je u to vrijeme u slovenskoj javnosti jedva poznata i društveno-politički prilično irelevantna. Ali je u sebi sadržavala potencijalnu vrijednost za budućnost. Jer politička skupina na koju mislimo, Komunistička partija Jugoslavije, odnosno njezina organizacija za Sloveniju, postat će potkraj stare Jugoslavije politička snaga koja će preuzeti vodstvo slovenske nacionalne politike, i zato je važno kroz kakve se faze razvijala kristalizacija njezina nacionalnog programa, na kojem će uspjeti u sudbonosno vrijeme ujediniti slovenske demokratske snage.

Pokrajinska je organizacija KPJ za Sloveniju već na sredini godine 1922. kao prva među jugoslavenskim komunistima počela napuštati svoje pogrešno, neprikladno načelo narodnog unitarizma i državnog centralizma. Već u prvomajskom broju slovenskoga komunističkog glasila *Delavske novice* 1922. godine bilo je napisano (u polemici s autonomistima) da »radništvo mora voditi samostalnu politiku, i to za konfederaciju slobodnih republika Južnih Slavena u kojoj će vladati radni narod«.

U povodu nastanka Saveza radnog naroda u Ljubljani, 27. listopada 1922, komunistički je predstavnik Vladislav Fabjančič istakao pravo naroda slovenskog, naroda hrvatskog i naroda srpskog na potpuno samoodređenje i utvrdio: »Ako većina slovenskog naroda zahtijeva kao neposredan minimalni cilj autonomiju ili federaciju, klasno svjesni proletarijat podržavat će borbu za nju jer to odgovara njegovu načelu o nacionalnom pitanju.«⁹⁰

Godine 1923. u KPJ se u cijeloj državi razvila živa diskusija o nacionalnom pitanju, koju je naročito izazvala knjiga sekretara KPJ dra Sime Markovića »Nacionalno pitanje u svetlosti marksizma«. Na osnovi svojih načelnih spoznaja o višenacionalnoj strukturi Jugoslavije, o hegemonističkom položaju velikosrpske buržoazije i o priznavanju prava naroda na samoodređenje, u političkoj praksi KPJ on nije predlagao borbu za samoodređenje, kao da je narodi ni proletarijat ne žele, nego je smatrao da je nacionalno pitanje moguće riješiti jednostavno sporazumom među nacionalnim buržoazijama, odnosno revizijom ustava. Ljevicu u stranci odbila je Markovićevo stajalište i založila se za pravo naroda na samoodređenje koje mora izvojevati KPJ.⁹¹

⁸⁸ *Jutro*, 17. siječanj 1923.

⁸⁹ *Jutro*, 29. ožujak 1923.

⁹⁰ *Delavske novice*, 2. studeni 1922 — Podrobnije: J. Prunk, Politika KPJ u Sloveniji u času Zveze delovnega ljudstva v Ljubljani, oktober 1922 — april 1923. Revolucionarno delavsko gibanje v Sloveniji v letih 1921—1924, Ljubljana 1974, str. 47—56.

⁹¹ Janko Pleterški, Nacionalno vprašanje v Jugoslaviji v teoriji KPJ—KPS (dalje cit.: Pleterški: Nacionalno vprašanje v KPJ—KPS). *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, VII/1967, str. 287.

U Sloveniji je najznačajniji partijski dokument o toj problematici politička rezolucija pokrajinske konferencije KPJ za Sloveniju potkraj kolovoza 1923. Druga točka rezolucije govori o nacionalnom pitanju: »Zelimo li u današnjem položaju radnih i seljačkih masa u nesrpskim pokrajinama uopće raditi u masama, onda je jedino moguće stajalište da zahtijevamo široku federaciju u smislu ruskoga sovjetskog ustava. Potpuno konkretno moramo zahtijevati: samostalnost Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Crne Gore u okviru dunavsko-balkanske federacije [. . .]. Danas se sva ta četiri plemena osjećaju kao samostalne nacije (Srbi, Hrvati, Slovenci, Makedonci), i to njihovo uvjerenje mora za nas biti odlučno [. . .] odbijamo sve historijske i državopravne programe, Veliku Srbiju, Veliku Hrvatsku itd., jer su u suprotnosti s nacionalnim načelom.«⁹²

Rezolucija je prema tome zauzela takvo programsko stajalište koje je historija mnogo kasnije potvrdila i kojemu ni u dokumentima Trećeg kongresa KPJ nije bila tako jasno dana važnost.⁹³

U narednim je godinama među komunistima uvažen program prema kojemu narodno samoodređenje treba realizirati u obliku otjepljenja i ostvarenja slobodne sovjetske republike Slovenije.⁹⁴

Takav se program temeljio: 1. na uputama Kominterne o razbijanju Jugoslavije i 2. na vlastitoj analizi narodnog položaja Slovenije, raskomadane među četiri države, i potrebe njezina ujedinjenja u jednu državu sovjetskog tipa. Tako se primorski komunist Vladimir Martelanc u zabilježkama Radničko-seljačke matice 1925. zalagao za »osnivanje samostalne radničko-seljačke republike Slovenije, kojoj bi pripadali i primorski Slovenci u okviru Podunavsko-balkanske federacije.«⁹⁵

Komunisti imaju jasnu svijest o tome da su Slovenci potpuno samostalan i poseban narod i da im pripadaju sva suverena prava, prije svega pravo na samoodređenje s pravom na otjepljenje. Komunistička je *Enotnost* potkraj godine 1926. u članku D. Kermavnera »Što ćemo zahtijevati od izabраниh poslanika« nabrojila između ostalog: »da se izjasne za samoodređenje naroda do otjepljenja, da zahtijevaju za Slovence u Jugoslaviji i Italiji pravo na samostalnu državu, da se zalažu za samostalnu i ujedinjenu Sloveniju.«⁹⁶

Manje su jedinstveni odgovori na pitanje za što da se Slovenci odluče kad postignu samostalnost. To je razumljivo ne samo s obzirom na već spomenuta stajališta u KP odnosno KPJ, nego prije svega zbog toga što u tadašnjim međunarodnim okolnostima još nije bilo moguće dati nedvojbен odgovor (dala ga je Kominternu na svojem šestom kongresu 1928 — revolucionarna borba za razrješenje kapitalističkoga versailleskog sistema). Tako vidimo vrlo različita mišljenja: »Mi Slovenci pripadamo Srednjoj Evropi, iako su nas jedanput strpali na Balkan« (Kati-

⁹² Politična rezolucija pokrajinske konferencije KPJ za Sloveniju (ohranjena v neniškem jeziku zaradi Kominterne), Arhiv CK—ZKS — Citirano po J. Pleterski, Nacionalno vprašanje v KPJ—KPS, str. 288.

⁹³ Isto.

⁹⁴ Isto, str. 288—289.

⁹⁵ Isto, str. 291—295.

⁹⁶ Isto, str. 295.

lina u *Radničko-seljačkom listu*); ili »Balkanska je federacija isto toliko nepopularna kao samostalna Slovenija, zato Podunavsko-balkanska federacija« (D. Gustinčič); ili »Slovenija po svojoj historijskoj, privrednoj i kulturnoj tradiciji pripada podunavskom kompleksu, ali je u današnjem političkom položaju vezana za sudbinu ostalih balkanskih zemalja« (V. Martelanc); napokon, »Neka nam Jugoslavija prizna pravo na samoodređenje, i jasno da se pojedini narodi tada ne bi otcijepili nego bi cijenili koristi koje pruža velika država malim narodima« (J. Dolenc).⁹⁷

Vjerojatno je takvo komunističko stajalište utjecalo da je načelo slovenskoga narodnog samoodređenja prihvatila i mala socijalistička Bernotova frakcija, koja se otcijepila od unitarističke SSJ, obnovila staro glasila *Naprej* i ponovo uzela staro ime Jugoslovanska socialno demokratska stranka.⁹⁸ Ta programska preorijentacija male stranke koja je uskoro iščezla nije imala značajnijih političkih posljedica, osim privremenoga političkog pakta radi izbora između bernotovaca i komunista.

Svo komunističko razmišljanje o samostalnoj ujedinjenoj Sloveniji, nakon kojega nije slijedila nikakva rušilačka akcija, imalo je u prvoj polovici tridesetih godina nekoliko pozitivnih učinaka.

U analizi programskog opredjeljivanja slovenskih političkih subjekata za slovensko nacionalno samoodređenje treba spomenuti da je na takvo stajalište potpuno jasno stala godine 1925. Slovenska republikanska stranka delavcev in kmetov, nastala ujedinjenjem slovenskih republikanaca i autonomista, koje su vodila dva značajna ideologa, Albin Prepeluh i dr Dragotin Lončar. Stranka je u svom programu napisala: »Slovenska republikanska stranka delavcev in kmetov politička je organizacija koja zastupa kulturno-političke i privredno-socijalne ciljeve na osnovi prirodnih i historijskih činjenica slovenskog naroda.

Zato ističe sve što čini bit slovenskog čovjeka: 1. njegov jezik; 2. njegovu vjeru; 3. njegov način mišljenja i osjećanja kojim gleda, shvaća i upoznaje svijet. Osim tih duhovnih dobara posebno i privredna strana života pokazuje da smo mi Slovenci seljačka i radnička klasa.

Na osnovi tih prirodnih i historijskih činjenica gradimo sebi političku i socijalnu zgradu u Jugoslaviji koja prema vani neka bude savezna država s autonomnim dijelovima unutra. Zahtijevamo federativno uređenje države u kojoj ulaze pojedini dijelovi (u nas Slovenija) u slobodan savez za sve one poslove koji se sporazumno označe zajedničkim te se kao takvi zakonodavno zajednički obavljaju, a njihovo izvršavanje ulazi u nadležnost pojedinih saveznih država. Svi ostali javni poslovi pripadaju zakonodavnom i upravnom području saveznih zasebnih država. Polazimo sa stajališta da je narod izvor i nosilac sve političke vlasti, tj. suveren, i zato smo za republički državni oblik.«⁹⁹

Iz toga kristalno jasnog programa provijava najbliža srodnost s duhom Ivana Cankara, čijem su krugu prije rata pripadali Prepeluh i Lončar. Na žalost, za taj se program ni prije ni u to vrijeme u Sloveniji nije

⁹⁷ Isto, str. 295.

⁹⁸ *Naprej*, 18. siječanj 1928.

⁹⁹ Brošura *Temeljni nauk »Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev«*, Ljubljana 1925, str. 3—4.

mogla naći značajnija politička snaga. Prepeluh i Lončar bili su godine 1925. u uskoj vezi s Radićem i njegovom HSS i neprestano isticali da Slovenci moraju biti s Hrvatima u dobrim političkim odnosima. Godine 1926. ujedinili su se sa Samostalnom kmetskom strankom, doveli je do toga da je napustila centralističko stajalište, prihvatila njihov program i preimenovala se u Slovensku kmetsku stranku. Ipak je snaga stranke usahla pred klerikalnom ofenzivom.¹⁰⁰

U drugoj polovici dvadesetih godina nemamo značajnijih programskih novosti među mjerodavnijim političkim snagama. Najvažnije je to što je glavna politička snaga, klerikalna Slovenska ljudska stranka, radi prijelaza u vladin tabor s velikosrpskim radikalima počela u političkoj praksi napuštati borbu za autonomnu ujedinjenu Sloveniju iako se nije izričito odrekla toga programa. Takva neprincipijelna politika kompromisa s Beogradom a deklarativno autonomistička za domaću upotrebu u Sloveniji karakteristična je za SLS s malim izuzecima do kraja stare Jugoslavije, što je prilično štetilo Slovincima kao narodu, a posebno moralnom i političkom ugledu SLS.¹⁰¹

U katoličkim se redovima već oglašavala mlada lijevo orijentirana inteligencija, križari s kritičkom osjetljivošću za socijalno, moralno i nacionalno pitanje. Tako je jedan iz toga kruga, Božo Vodušek, u svojem članku »Etika i politička misao Slovenaca« u *Križu na gori*, pisao: »Propagiranje jugoslovenstva od Slovenaca među Slovincima neetičko je dok Srbi ne daju osnovu ravnopravnosti. Samo je jedno etičko: ne propagiranje među zemljacima, nego naprotiv među Srbima, jer je ondje ta ideja visoko etička, budući da znači odricanje od nasilja.« U nastavku kritički obrađuje klerikalni autonomizam i kaže: »Slovenski je autonomistički ideal vlastiti politički, kulturni i privredni život Slovenaca; očuvanje posebnoga mišljenja i osjećaja nije posebno važno. Taj je ideal izgrađen na nepravdi i neravnopravnosti koje trpimo, ali ih ipak ne pobija s primjerenim moralnim naglaskom. Mislim da je u biti neprincipijelan.« Vodušek zaključuje: »Naša unutrašnja neravnopravnost izvire iz činjenice da mi Slovenci još nismo politički narod, da još nismo spoznali najviši politički ideal kojemu taj naziv dolikuje [. . .] Vlastiti državni oblik za narod jednak je ideal kao osobna sloboda koja mu prethodi. Kad ideal vlastita državnog oblika bude sam po sebi izrastao iz svih nas, samo će se riješiti pitanje načina njegova ostvarenja [. . .]. U okviru sadašnje države jedino je rješenje u tom duhu federacija.«¹⁰²

Posljednje Vodušekove rečenice pokazuju karakterističnost njegova i ostalih sličnih programa o slovenskom samoodređenju iz dvadesetih godina, u kojima nije određeno tko, koja slovenska društveno-politička snaga i kako da to samoodređenje ostvari.

Takav je tok razvoja mladoga slobodoumnog demokratsko-narodnjački orijentiranog slovenskog političkog publicista Lojzeta Umeta izazvao na produbljene i oštrome analize političkog položaja i programskih izjava

¹⁰⁰ Janko Prunk, Radić in Slovenci, *Zgodovinski časopis*, 39/1985, str. 29—31.

¹⁰¹ J. Prunk, Politične koncepcije slovenskega meščanstva, str. 123.

¹⁰² Etika in politična misel Slovencev. *Križ na gori*, III, 1926/27, str. 103—109.

o slovenskom nacionalnom pitanju u reviji *Mladina*, koja je udruživala ljevičarsko narodnjaštvo i socijalističku omladinu.

Ude je u svojem analitičkom članku »Karakteristika posljednje izborne borbe i današnji unutrašnjopolitički položaj u svjetlu borbe za samostalnu ujedinjenu Sloveniju« dao mnogo vrlo točnih ocjena, npr.: »Posljednja izborna borba pokazala je da su u Sloveniji u principu samo još dvije stranke protiv ideje o samostalnoj ujedinjenoj Sloveniji. To su SDS i SSJ [. . .]. Druga je karakteristika posljednje izborne borbe da je SLS počela popuštati u borbi za samostalnu ujedinjenu Sloveniju. I mi Slovenci doživljavamo iskustvo da stranka koja se u svojoj organizaciji oslanja uglavnom na crkveni organizacijski aparat mora u obrani naslijeđenoga doduše pokazati mnogo snage, da se može prilično prilagoditi novoj, živoj brizi za budućnost, ali da kao revolucionarna stranka ne može izdržati do ishoda koji zadovoljava. Ukratko, duhovno nije dovoljno pripremljena za takvu borbu, a i njezin je sociološki sastav za revolucionarnu stranku previše heterogen.¹⁰³ Lucidno je istakao »da je borba za samostalnu ujedinjenu Sloveniju revolucionarna borba, i to ne samo kao borba za istinsku samostalnost od Jugoslavije otcijepljene slovenske države, na što mi Slovenci za sada čak i ne mislimo (pravo na nju naravno imamo i pravilno je da to ističemo), nego kao borba za svaki oblik slovenske samostalnosti koja se propagira u slovenskoj javnosti: za široku samoupravno ujedinjenu, za autonomnu Sloveniju, za južnoslavensku (odnosno balkansku) federaciju, koje bi jedan član bili i Slovenci.«¹⁰⁴

Zatim je objasnio zašto je to revolucionarna borba: »Prvo, jer realizacija bilo kojega od tih oblika i stupnjeva slovenske samostalnosti predstavlja reviziju vidovdanskog ustava, i drugo, jer je dvojbena da do te revizije ustava može doći legalno.«¹⁰⁵

Dalekovidna je bila njegova ocjena koju je historija zatim potvrdila: »Prva poslijeprevratna faza borbe za samostalnu ujedinjenu Sloveniju, u kojoj je vođa bila SLS, prema tome je završena.

Moraju nastupiti druge, revolucionarnije snage. Borba za samostalnu ujedinjenu Sloveniju ne smije biti više nikada prekinuta.«¹⁰⁶

U zaključku članka Ude je formulirao nekoliko vizionarskih misli koje pokazuju njegov veliki analitičko-praktički talent: »U posljednjoj izbornoj borbi išle su s parolom samostalne ujedinjene Slovenije u borbu stranke dekalista (to su bili komunisti — nap. J. P.) i JSDS udružene u radničko-seljačkom republikanskom bloku. I SKS, koja je danas u opoziciji, u principu je za samostalnu ujedinjenu Sloveniju. Sve su to stranke koje težište pažnje stavljaju na socijalni rad i borbu u užem značenju te riječi. Borbu za samostalnu ujedinjenu Sloveniju treba pravilno uvrstiti u cjelovit slovenski tok misli i pri tome ukazati na razne ovisnosti privredno-socijalnog položaja o nacionalnopolitičkom položaju slovenskoga naroda — to je važan zadatak bliže budućnosti.«¹⁰⁷

¹⁰³ *Mladina*, 1927/28, br. 1, str. 16.

¹⁰⁴ Isto.

¹⁰⁵ Isto.

¹⁰⁶ Isto.

¹⁰⁷ Isto.

Takvim je riječima demokrat Ude anticipirao mnogo od onoga što su kasnije tridesetih godina u analizi slovenskoga nacionalnog pitanja pisali komunist Edvard Kardelj i slovenski kršćanski socijalisti. Sam je Ude u tridesetim godinama, do propasti prve jugoslavenske države, okupio mali zanimljiv krug nezavisne slovenske inteligencije oko lista *Slovenija* i bio je, za razliku od svojih programatskih pogleda iz dvadesetih godina, na distanci prema radničkom pokretu. Taj je krug pokazao istaknutu senzibilnost za slovensko narodno samoodređenje i zalagao se za političku demokraciju i humanost protiv svakog izopačavanja od bilo kojega političkog pokreta.

Raspravu napisanu za ČSP, sa slovenskog preveo *Drago Dujmić*